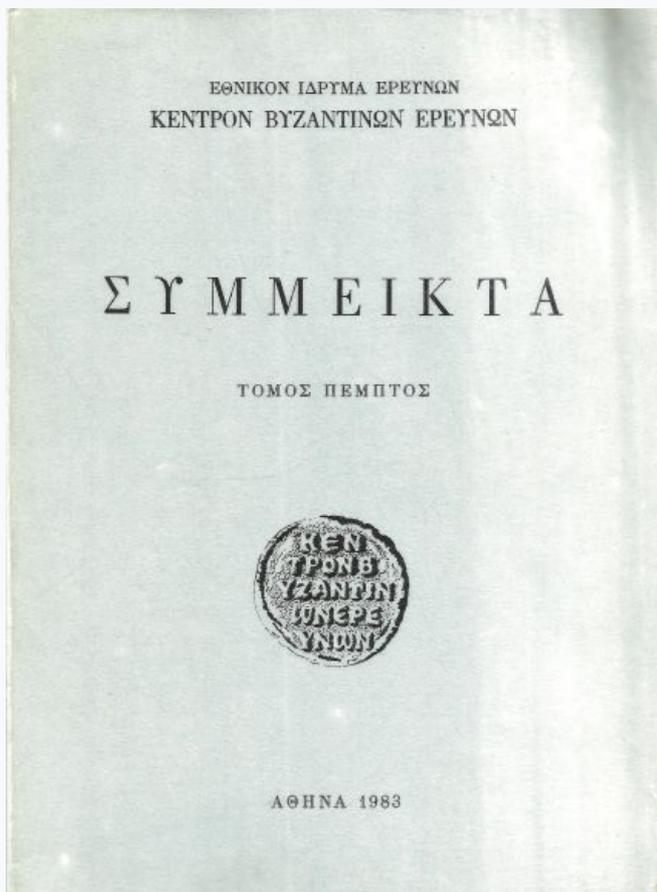

Byzantina Symmeikta

Vol 5 (1983)

SYMMEIKTA 5

Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία του νομού
Άργολίδας

Βούλα ΚΟΝΤΗ

doi: [10.12681/byzsym.684](https://doi.org/10.12681/byzsym.684)

Copyright © 2014, Βούλα ΚΟΝΤΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΝΤΗ Β. (1983). Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία του νομού Άργολίδας. *Byzantina Symmeikta*, 5, 169–202.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.684>

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Ἡ μελέτη τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων πού παρουσιάζεται ἐδῶ ἀναφέρεται σὲ θέσεις καὶ μνημεῖα πού περιλαμβάνονται στὰ γεωγραφικὰ ὄρια τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Ἀργολίδας (δηλ. τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου), μὲ ἐξάιρεση τὰ Μέθανα, τὴν Τροιζηνία καὶ τὰ νησιά Πόρο, Ὑδρα καὶ Σπέτσες, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν διοικητικὰ στὸ νομὸ τοῦ Πειραιᾶ¹. Ἡ χρονικὴ διάρκεια μέσα στὴν ὁποία ἐντάσσονται οἱ ἀναφορὲς εἶναι ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τὸ 395 ὠς τὴν τελικὴ κατάκτηση τῆς Ἀργολίδας ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους τὸ 1212².

Ἐλάχιστες βυζαντινὲς πηγὲς μᾶς δίνουν πληροφορίες γιὰ τὴν Ἀργολίδα τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ κυρίως ὡς τὸν 9ο αἰ., ἐνῶ γιὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες τὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἐκκλησιαστικὲς κυρίως μαρτυρίες εἶναι περισσότερα³. Ἀπὸ τίς βασικὲς πηγὲς σημειώνονται τὸ Χρονικὸ τῆς Μονεμβασίας, οἱ Βίοι τοῦ Ἀγίου Πέτρου Ἀργούς καὶ τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, τὰ Τακτικὰ τῶν ἐπισκοπῶν, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης καὶ τέλος τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως, κείμενο, ὅπου περιγράφεται ἡ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς φραγκικῆς κατάκτησης. Ἡ ἀνεπάρκεια πληροφοριῶν ἀναπληρώνεται σημαντικὰ μὲ τὴν τεκμηρίωση τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, πού φωτίζουν καίριες πτυχὲς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας κάθε περιοχῆς. Στις δημοσιευμένες αὐτὲς ἀρχαιολογικὲς ἀναφορὲς στηρίζονται τὰ στοιχεῖα πού συγκεντρώθηκαν γιὰ τὴ σύνθεση τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς βυζαντινῆς Ἀργολίδας⁴.

1. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ τμῆμα εὐρύτερης ἐργασίας πού διεξάγεται στὸ Τμῆμα Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ καὶ περιλαμβάνει ὅλη τὴν Πελοπόννησο. Ἦδη ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἀντίστοιχη μελέτη καὶ γιὰ τὸ νομὸ Κορινθίας.

2. Γιὰ τὰ μνημεῖα πού ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ μετὰ τὸ 1212 γίνεται ἀπλὴ μνεία τῆς συνέχειας αὐτῆς. Μὲ τὴ μελέτη πού θὰ συμπεριλάβει καὶ τὰ φραγκικὰ - βενετικὰ μνημεῖα τῆς Ἀργολίδας θὰ ἀσχοληθῶ προσεχῶς.

3. Κ ο ρ δ ὡ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 26 - 27.

4. Συμπληρωματικὰ ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ διάφορα μνημεῖα εἶχαν τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ κοινοποιήσουν οἱ ἀρχαιολόγοι κ. Ἀριστέα Καββαδία - Σπονδύλη, Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων στὴν Ε' Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Σπάρτης καὶ ἡ δ. Ἀφέντρα Μουτζάλη, Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων στὴν ΣΤ' Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν. Τίς εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμά.

Ἡ καταγραφή τῶν θέσεων, τῶν μνημείων καὶ τῶν εὐρημάτων ἀκολουθεῖ ἀλφαβητική σειρά κατὰ τοπωνύμια. Ὅπου ὑπάρχει πληροφόρηση γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου, τὰ σχετικά στοιχεῖα σημειώνονται στὴν ἀρχὴ κάθε λήμματος. Θεωρήθηκε, ἀκόμη, σκόπιμο νὰ περιληφθοῦν καὶ ὅσα μνημεῖα χαρακτηρίζονται μὲ τὸ γενικὸ ὄρο «βυζαντινά». Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαιολογικῶν αὐτῶν δεδομένων ὀδηγεῖ σὲ ὀρισμένες διαπιστώσεις: α) πολλοὶ ἀρχαῖοι οἰκισμοὶ συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ· μετὰ τὴν καταστροφὴν ποὺ ἐπέφεραν οἱ σλαβικὲς ἐπιδρομὲς, στὴ θέση τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων ἀνεγείρονται νέα ἢ ἐπισκευάζονται τὰ παλαιά¹. β) στὴ διάρκεια τοῦ 12ου αἰ. παρατηρεῖται ἔξαρση τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν μονῶν ποὺ ἐμφανίζονται στὴν Ἀργολίδα τὴν ἐποχὴ αὐτή· γ) οἱ περισσότερες θέσεις μαρτυροῦνται συγκεντρωμένες στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀργολικοῦ κάμπου (μεταξὺ Ἀργους καὶ Ναυπλίου), στὴν περιοχὴ Ἐπιδαύρου - Λιγουριοῦ, καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἐρμιονίδας. Γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπαρχίας Ἀργους, μὲ ἐξαιρέση τῆς Λύρκειας, τὸ Κεφαλάρι, τὸ Κιβέρι καὶ τὸ Σκαφιδάκι δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ ὑπαρξὴ ζωῆς κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Ἡ ἀπουσία στοιχείων πιθανότατα ὀφείλεται στὴ μὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, προφανῶς ὅμως ἡ ὄρεινὴ αὐτὴ περιοχὴ (ὄρη Τραχῦ, Λύρκειο, Ἀρτεμίσιο, Κτενιάς), ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ἀρτηρίαν, δὲν προσφερόταν γιὰ δημιουργία οἰκισμῶν.

Πρὶν προχωρήσω στὴν ἀναλυτικὴ καταγραφή, παραθέτω συνοπτικὴ ἐπισκόπηση τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Ἀργολίδας κατὰ τὴν περίοδο 395 - 1212.

Τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου ἦταν γιὰ τὴν Πελοπόννησο ἰδιαίτερα δύσκολη ἐποχὴ, ἐξαιτίας τῆς ἐπιδρομῆς, τὸ 395, τῶν Γότθων τοῦ Ἀλαρίχου, ποὺ ἔφτασαν ὡς τὴν Ἀργολίδα καὶ κατέλαβαν τὸ Ἀργος καὶ τὴ γύρω περιοχὴ². Μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ 5ου αἰ. καὶ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ κτίζονται στὴν Ἀργολίδα πολλὲς παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς στὸ Ἀργος, τὴν Ἐρμιόνη, τὸ Κεφαλάρι, τὴν Ἐπίδαυρο καὶ ἄλλοι. Ἡ βασιλικὴ μάλιστα τῆς Ἐπιδαύρου, ποὺ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ., θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχαιότερη παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου³. Τὸ Ἀργος, ἡ Ἐπίδαυρος καὶ ἡ Ἐρμιόνη μαρτυροῦνται, ἀργότερα, στὸ Συνέδημο τοῦ Ἱεροκλέους ὡς πόλεις τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας⁴. Οἱ σλαβικὲς ἐπιδρομὲς, ποὺ ἄρχισαν στὰ τέλη τοῦ 6ου

1. Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 69.

2. Ζώσιμος, Ε, 6, 4 (Mendelssohn).— Λ α μ π ρ υ ν ἰ δ ο υ, *Ναυπλία*, σελ. 18.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 14.

3. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, *Brèche*, σελ. 306, 325.— Σ ω τ η ρ ἰ ο υ, *Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου*, σελ. 91 - 95.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 7.

4. Συνέδημος Ἱεροκλέους, 647 2, 3, 4 (Honigmann).— Ζ ε γ κ ἰ ν η, *Ἀργος*, σελ. 105.

αί. και διάρκεσαν πάνω από δύο αιώνες, επέφεραν καταστροφές και στην περιοχή της Ἀργολίδας, μολονότι, ὅπως ἀναφέρει τὸ Χρονικὸ τῆς Μονεμβασίας, μόνον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλαίου τοῦ Σθλαβικοῦ ἔθνους διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον καθαρεύοντος. .¹ Οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄργους μεταφέρθηκαν στὴ νῆσο Ὀρόβη², ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 586 - 587 πιθανότατα ἐπέστρεψαν στὴν πόλη τους, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ δοκίμασε μακρόχρονη σλαβικὴ κατοχὴ³. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἄργους Ἰωάννης ἔλαβε μέρος στὴν ΣΤ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τοῦ 680 τῆς Κωνσταντινούπολης⁴. Οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές πιστοποιοῦν ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δὲν ἀνεγείρονται νέα κτήρια κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ παλαιότερα δέχονται κτηριακὲς ἐπεμβάσεις⁵. Τὸν 7ο αἰ., παράλληλα μὲ τὶς σλαβικὲς ἐπιδρομές, τὰ παράλια ὑποφέρουν ἀπὸ ἀραβικὲς ἐπιδρομές⁶. Τὸ 783 ἀκολουθεῖ ἡ γνωστὴ ἐκστρατεία τοῦ Σταυρακίου καὶ ὡς τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ. ὀλόκληρη ἡ Πελοπόννησος ἐλέγχεται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς. Ἀπὸ τὶς ἀρχές ἤδη τοῦ αἰῶνα ἔχει συσταθεῖ καὶ τὸ θέμα Πελοποννήσου⁷.

Ἀπὸ τὸν 9ο αἰ. καὶ μετὰ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἀργολίδας πληθαίνουν χάρις στὴν πληροφόρηση τῶν Βίων τοῦ Ἁγίου Πέτρου Ἄργους⁸ καὶ τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε. Ὁ τελευταῖος ἐπισκέπτεται στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ. τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Ἐπίδαυρο, πρὶν καταλήξει στὴ Σπάρτη⁹.

Τὸν 12ο αἰ. Ἀραβες πειρατὲς λυμáινονται τὰ παράλια τοῦ Ναυπλίου, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Λέων ἐπίσκοπος Ἄργους νὰ μεταφέρει τὸ 1143 τὶς μοναχὲς τῆς μονῆς τῆς Ἀρειας σὲ ἄλλη μονὴ πού κτίζει στὸ Μέρμπακα¹⁰. Στὶς ἀρχές τοῦ 12ου αἰ., σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Edrisi, τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιο

1. Χρονικὸ Μονεμβασίας, σελ. 18 (Dujčev).

2. Χρονικὸ Μονεμβασίας, σελ. 12 (Dujčev).— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 34.— Φ ο υ ρ ι ώ τ η, *Κόρινθος*, σελ. 261.— Κ ρ ε σ τ ε η, *Echzeit*, σελ. 48 - 50 σημ. 113.— Γ ι α ν ν ο π ο ὄ λ ο υ, *Pénétration*, σελ. 366 - 367.— Κ ο ρ δ ὴ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 73.

3. C h a r a n i s, *Capture*, σελ. 347.— Γ ι α ν ν ο π ο ὄ λ ο υ, *Pénétration*, σελ. 351 - 353, 368. Γιὰ τὶς σλαβικὲς γενικὰ ἐπιδρομὲς βλ. καὶ Κ ο ρ δ ὴ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 69 - 87, ὅπου συγκεντρωμένη ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

4. Γ ι α ν ν ο π ο ὄ λ ο υ, *Pénétration*, σελ. 341, 369.— Κ ο ρ δ ὴ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 81.

5. Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 50.— Ζ α κ υ θ η ν ο ὺ, *Brèche*, σελ. 302.

6. Ζ α κ υ θ η ν ο ὺ, *Brèche*, σελ. 316 - 317. Οἱ ἐπιδρομὲς αὐτὲς ἐπαναλαμβάνονται καὶ τὸ 10ο αἰ., ὅπως ἀναφέρει ὁ ἐπίσκοπος Ἄργους Πέτρος (Βίος Πέτρου Ἄργους, σελ. 67.— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 79 - 80).

7. Θεοφάνης, σελ. 456 - 457 (de Boor).— Β ο η, *Péloponnèse*, σελ. 46.

8. Βίος Πέτρου Ἄργους, σελ. 59 - 74 (πρβλ. D a C o s t a - L o u i l l e t *Saints*, σελ. 318 - 325).

9. Βίος Νίκωνος, σελ. 159 - 161 (πρβλ. D a C o s t a - L o u i l l e t, *Saints*, σελ. 346 - 365).

10. Κ ο ρ δ ὴ σ η, *Κόρινθος*, σελ. 93. Βλ. καὶ παρακάτω, σελ. 192-193 λ. Μέρμπακας.

συγκαταλέγονται στις δεκατρείς σημαντικότερες πόλεις τῆς Πελοποννήσου¹. Ἡ ἀποδυναμώση τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 12ου αἰ. ἐπιτρέπει στό Σγουρό, τοπικό ἄρχοντα τοῦ Ναυπλίου ἀπό τὸ 1180, νὰ αὐξήσει τὴ δύναμή του καὶ νὰ αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία². Τὸ 1199, ὁ Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος μὲ τὸ γνωστό του χρυσόβουλλο χορηγεῖ στοὺς Βενετούς ἄδεια ἐλεύθερης ἐμπορίας σὲ πολλὰς περιοχὰς τῆς αὐτοκρατορίας, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες μνημονεύονται τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιο³. Ὁ Λέων Σγουρός, ποὺ διαδέχτηκε τὸν πατέρα του στὴν ἀρχοντία τοῦ Ναυπλίου, κατέλαβε τὸ 1203 τὸ Ἄργος καὶ τὸ 1204 τὴν Κόρινθο. Πολιόρκησε τὴν Ἀθήνα, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μὲ ἀρχηγὸ τὸ μητροπολίτη Μιχαὴλ Χωνιάτη πρόβαλαν σθεναρὴ ἀντίσταση, κατέλαβε στή συνέχεια τὴ Θήβα καὶ ἔφτασε στὴ Λάρισα. Ἡ κατάλυση, ὅμως, τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους τὸν ἀνάγκασε νὰ ἀντισταθεῖ πρῶτα στίς Θερμοπύλες καὶ μετὰ νὰ ὑποχωρήσει στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ὀχυρώθηκε στὸν Ἀκροκόρινθο⁴. Τὰ κάστρα τοῦ Ἄργους, τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου φαίνεται πὼς ἦταν καλὰ ὀχυρωμένα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, γιατί οἱ σταυροφόροι Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος καὶ Γοδεφρείδος de Champlitte τὰ πολιορκοῦσαν γιὰ πολλὰ χρόνια χωρὶς ἀποτέλεσμα⁵. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σγουροῦ, τὸ 1209, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ μεταγενέστερη μαρτυρία ἔπεσε ἔφιππος ἀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθο, οἱ σταυροφόροι κατέλαβαν τὸ κάστρο καὶ ἓνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1210, τὸ Ἄργος. Ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Ἀγγελος, στὸν ὁποῖο ἡ χήρα τοῦ Σγουροῦ εἶχε παραχωρήσει τὰ δικαιώματά της, ἔστειλε τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο Δούκα Κομνηνὸ νὰ διοικήσει τὴν ἀρχοντία Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Κορίνθου, ἀλλὰ ὁ τελευταῖος ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ Ἄργος τὸ 1210⁶. Τὸ 1212, οἱ κάτοικοι τοῦ Ναυπλίου παρέδωσαν τὴν πόλη στό Βιλλεαρδουίνο, ὁ ὁποῖος τὸ φθινόπωρο τοῦ ἴδιου χρόνου παραχώρησε τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιο μὲ τὴν περιοχὴ τους στὸν Ὅθωνα de la Roche, ὡς ἀναγνώριση γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴν προσπάθεια κατάκτησης τῆς Πελοποννήσου⁷.

1. Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, σελ. 18.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 158 - 159.— Andrews, *Castles*, σελ. 90, 106.

2. Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, σελ. 28.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 173.

3. ΤΤ, τόμ. Α', σελ. 265, 279.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 83 - 84, 100 - 101.— Andrews, *Castles*, σελ. 90, 106.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 94.

4. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 605 - 611 (Van Dielen).— Χρονικὸ Μορέως, στ. 1465 - 1474, 1528 - 1532.— Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, σελ. 28 - 31.— Ζεγκίνη, *Ἄργος*, σελ. 121.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 173 - 174, 204 - 205.— Τοῦ Ἰδίου, *Moriee*, σελ. 55, 58 - 59.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 95 - 99.

5. Χρονικὸ Μορέως, στ. 1586 - 1591, 2080 - 2088, 2628 - 2630, 2763 - 2766, 2835.— Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, σελ. 32 - 33.

6. Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, σελ. 37 - 39.— Βον, *Péloponnèse*, σελ. 174.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 99.

7. Χρονικὸ Μορέως, στ. 2862 - 2884.— Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, σελ. 39 - 43.—

Ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆ ἀποψη ἡ ἐπίσκοπὴ Ἰσθμίου ὑπάγεται, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἐπίσκοπες τῆς Πελοποννήσου, στὴ μητρόπολη Κορίνθου, ἡ ὁποία ὡς τὸν 8ο αἰ. εἶχε διοικητικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν πάπα τῆς Ρώμης. Ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. καὶ μετὰ ὑπάγεται πλεόν στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως¹. Ἐπὶ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσκοπὴ Ἰσθμίου καὶ Ναυπλίου μὲ ἔδρα τὸ Ἰσθμίου². Τὸ 1189, ἐπὶ Ἰσαακίου Γ΄ Ἀγγέλου, ἡ ἐπίσκοπὴ Ἰσθμίου καὶ Ναυπλίου ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴ μητρόπολη Κορίνθου καὶ προάγεται σὲ μητρόπολη μὲ πρῶτο μητροπολίτη Ἰσθμίου καὶ Ναυπλίου τὸν Ἰωάννη³. Ἡ μητρόπολη Ἰσθμίου καὶ Ναυπλίου διατηρεῖται ὡς τὸ 1212, ὁπότε ἡ ὀρθόδοξὴ ἐπίσκοπὴ καταργεῖται, γιὰ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴ λατινικὴ.

Ζεγκίνη, Ἰσθμίου, σελ. 121.— Βον, *Péloronnèse*, σελ. 174.— Τοῦ Ἰδιοῦ, *Morée*, σελ. 68.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 95 - 102.

1. Βον, *Péloronnèse*, σελ. 4 - 8, 105.— Πατρινέλη, Ἰσθμίου μητρόπολις, στ. 52.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 346. Πρῶτος γνωστὸς ἐπίσκοπος Ἰσθμίου τοῦ 5ου αἰ. εἶναι ὁ Γενέθλιος, πού παρευρίσκεται σὲ τοπικὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 448 (Ζεγκίνη, Ἰσθμίου, σελ. 105.— Κορινθία, *Μητρόπολις*, στ. 39.— Πατρινέλη, Ἰσθμίου μητρόπολις, στ. 52). Τὸ 451 ὁ Ὀνήσιμος μετέχει στὴ σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος (Honigmann, *Lists*, σελ. 56, ἀρ. 290.— Βον, *Péloronnèse*, σελ. 8.— Κορινθία, *Μητρόπολις*, στ. 39). Συνοδικὴ ἐπιστολή, πού ἀποστέλλεται στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Α΄ ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας, ὑπογράφεται καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἰσθμίου Θεολῆ (Βον, *Péloronnèse*, σελ. 8 - 9.— Κορινθία, *Μητρόπολις*, στ. 39.— Πατρινέλη, Ἰσθμίου μητρόπολις, στ. 52.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 346). Στὴν ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο τοῦ 680 ἔλαβε μέρος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε πρὸ πάνω, καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἰσθμίου Ἰωάννης (Γιαννοπούλου, *Pénétration*, σελ. 341, 369.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 81). Τὸ 879, οἱ ἐπίσκοποι Ἰσθμίου Θεότιμος καὶ Ναυπλίου Ἀνδρέας μετέχουν σὲ σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Παπαϊκονόμου, Ἰσθμίου Πέτρος, σελ. 13.— Ζεγκίνη, Ἰσθμίου, σελ. 105). Στὰ μέσα τοῦ 9ου καὶ ἀρχὴς 10ου αἰ. ἔζησε ὁ ἐπίσκοπος Ἰσθμίου Ἅγιος Πέτρος, πού ἔλαβε μέρος στὴ σύνοδο τοῦ 922 (Grumel, *Regestes*, σελ. 168, ἀρ. 666.— Βον, *Péloronnèse*, σελ. 80.— Da Costa-Louillet, *Saints*, σελ. 324 - 325).

2. Παπαϊκονόμου, Ἰσθμίου Πέτρος, σελ. 14.— Ζεγκίνη, Ἰσθμίου, σελ. 105.

3. Βραχέα Χρονικά, τόμ. Α΄, σελ. 229, ἀρ. 32/6, τόμ. Β΄, σελ. 179 - 180, 581.— Παπαϊκονόμου, Ἰσθμίου Πέτρος, σελ. 14.— Ζεγκίνη, Ἰσθμίου, σελ. 106.— Κορινθία, *Μητρόπολις*, στ. 41.— Βον, *Péloronnèse*, σελ. 109 - 110.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, σελ. 350.

ἼΑλιεῖς (σημ. Πόρτο Χέλι, 85 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Στὴ θέση τῆς ἀρχαίας πόλης ἼΑλιεῖς καὶ κυρίως στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς δημιουργήθηκε κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ μικρὸς οἰκισμὸς, ὁ ὁποῖος περιλάμβανε πιθανότατα εἴκημα πλούσιου γαιοκτῆμονα, μὲ κτισμένα κοντὰ τὰ σπίτια τῶν ὑποτακτικῶν, καθὼς καὶ μικρὸ λουτρό. Ἡ ζωὴ τῶν δουλοπαροϊκῶν ἦταν φτωχικὴ, ὅπως φανερώνουν οἱ ταφές τους. Οἱ δραστηριότητές τους δὲν εἶναι γνωστές, πιθανῶς ὅμως εἶχαν σχέση μὲ τὴν παραγωγὴ ἀγγείων (ἀμφορέων) ποὺ βρέθηκαν σὲ μεγάλη ἀφθονία. Ὁ συνοικισμὸς πρέπει νὰ δημιουργήθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ., ἀλλὰ ἡ ἀκμὴ του ἐντοπίζεται στὸ δευτέρου μισὸ τοῦ 6ου αἰ. Γύρω στὸ 580 μ.Χ. οἱ ἼΑλιεῖς ὑποφέρουν ἀπὸ τὶς σλαβικὲς ἐπιδρομές, καὶ μετὰ ἀπὸ μιὰ μικρὴ ἀνάκαμψη, ποὺ κράτησε ὡς τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 7ου αἰ., ἐγκαταλείπονται ὀριστικὰ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τους. Ἡ ὀνομασία τῆς πόλης τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ἔχει διασωθεῖ, γεγονός ποὺ ὀφείλεται μᾶλλον στὴ σύγχυση ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε στὴν Πελοπόννησο, ἐξαιτίας τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 251 - 253.— Φοράκλα, *Ἐρμιονίς*, 17, 19.— Πασανίου, *Κορινθιακά*, 278 - 279 σημ. 5. — Rudolph, V, 303 - 305.

Μνημεῖα. Τεκμήρια τῆς ὑπαρξῆς συνοικισμοῦ παλαιοχριστιανικῆς περιόδου στοὺς ἼΑλιεῖς ἐντοπίζονται στὴν κάτω πόλη καὶ στὸ λιμάνι, ὅπου ἡ στάθμη τῆς θάλασσας ἀνέβηκε μετὰ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Στὴν κάτω πόλη βρέθηκε βυζαντινὸ λουτρό, κτισμένο στὸν κυκλικὸ πύργο τῆς πύλης τῆς Ἐρμιόνης, καθὼς καὶ ἀρχαῖες οἰκίες σὲ δευτέρη χρῆση. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μεγάλη ἀφθονία ἀγγείων, κυρίως ἀμφορέων, κυπέλλων, ἀλλὰ καὶ λύχνων. Εἴκοσι τάφοι μὲ ἐλάχιστα κτερίσματα ἀνακαλύφθηκαν Α καὶ Ν τῆς κεντρικῆς περιοχῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐγκατάστασης. Στὸ λιμάνι βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες κεραμικῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμικὴ καὶ τοὺς τάφους, στοὺς ἼΑλιεῖς βρέθηκαν καὶ ἐννέα νομίσματα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ὡς τὸν 7ο αἰ. (νόμισμα τοῦ Φωκᾶ, 605 - 606 μ.Χ.), ποὺ πιστοποιοῦν τὴ διάρκεια ὑπαρξῆς τοῦ οἰκισμοῦ. Τέλος, στὸ λιμανάκι Λορέντζο, ΝΑ ἀπὸ τὸ Πόρτο Χέλι καὶ ἀπέναντι στὶς Σπέτσες, βρέθηκε κλίβανος ποὺ ἦταν σὲ χρῆση στὰ τέλη τῆς ρωμαϊκῆς καὶ στὴ βυζαντινὴ περίοδο.

Daux, BCH 92 (1968), 801 - 803.— Jameson, *Porto Cheli*, 325, 328, 335, 337 - 342.— Rudolph, AD 28 (1973), B1 Χρονικά, 161.— Michaud, BCH 97 (1973), 305.— Jameson, AD 29 (1973 - 74), B2 Χρονικά, 262β.— Rudolph, AD 29 (1973 - 74), B2 Χρονικά, 265β.— Michaud, BCH 98 (1974), 610.— Aupert, BCH 99 (1975), 618.— Rudolph, IV, 334.— Τοῦ Ἰδίου, V, 294 - 320.

Οἰκισμὸ τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν καὶ πρώιμων βυζαντινῶν χρόνων παρα-

τήρησε ο Jameson στο δρόμο προς το Κρανίδι, σε απόσταση 400 μ. Α από το Πόρτο Χέλι και 100 μ. Α από άρχαϊο, μάλλον, πηγάδι.

Φ α ρ ά κ λ α, 'Ερμιονίς, 'Επίμετρο 2, 4.

Στή θέση "Ακρα Μιλιανός Β, στο ΒΑ λόφο, επισημάνθηκαν αρκετά βυζαντινά όστρακα και ολιγάριθμα τής κλασικής, έλληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής. Στα ΒΔ έντοπίστηκε πιθοειδές λάξευμα (σιρός). 'Υστερορρωμαϊκά και βυζαντινά όστρακα συνεχίζουν σε αρκετή έκταση προς ΒΔ.

Φ α ρ ά κ λ α, 'Ερμιονίς, 'Επίμετρο 2, 5.

Στή θέση Μετόχι, 3,5 χλμ. Δ. από το Πόρτο Χέλι, έντοπίστηκαν λείψανα κεραμικής ύστερορρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, που μαρτυροϋν ύπαρξη ζωής από τὰ τέλη του 3ου ως τον 7ο αϊ.

R u d o l p h, III, 107.

'Α ν υ φ ι (11 χλμ. ΒΑ από το "Αργος)

Μνημεϊα. 'Ερειπωμένος ναός, μονόχωρος όρθογώνιος με άψίδα. 'Η τοιχοδομία τών κατωτέρων στρωμάτων παρουσιάζει όμοιότητες με την αντίστοιχη τών ναών του 12ου αϊ. (Μέρμπακα κλπ.). Πιθανώς τρουλαϊός.

Πληροφορία τής αρχαιολόγου κ. 'Αριστέας Καβαδία-Σπονδύλη.

"Α ρ γ ο ς (13 χλμ. ΒΔ από το Ναύπλιο)

'Ιστορία. Μια από τις πόλεις του έλληνικοϋ χώρου που παρουσιάζουν συνεχή και άδιάλειπτη παρουσία κατοίκησης από τους άρχαίους χρόνους ως σήμερα. 'Από τὰ μέσα ήδη του 5ου αϊ. είναι γνωστή ή ύπαρξη επισκοπής "Αργους, που ύπάγεται στη μητρόπολη Κορίνθου. Το "Αργος μαρτυρείται στο Συνέκδημο του 'Ιεροκλέους. Στή διάρκεια τών σλαβικών έπιδρομών (τέλη 6ου - άρχές 9ου αϊ.) οί κάτοικοι του "Αργους μεταφέρονται στη νήσο 'Ορόβη. Τόν 10ο αϊ. ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος συγκαταλέγει το "Αργος στις σπουδαιότερες πόλεις του θέματος Πελοποννήσου. Σημαντική πόλη έξακολουθεϊ να είναι και στις άρχές του 12ου αϊ., σύμφωνα με την πληροφορία που διασώζει ο Edrisi. Στις άρχές του 10ου αϊ. αναπτύσσει δραστηριότητα στο "Αργος ο έπίσκοπος "Αγιος Πέτρος, ένω στα τέλη του ίδιου αϊώνα επισκέπτεται την πόλη ο Νίκων ο Μετανοεΐτε. 'Η ύπαρξη επισκοπής "Αργους και Ναυπλίου μαρτυρείται για πρώτη φορά στα τέλη του 11ου αϊ. 'Η επισκοπή προβιβάζεται το 1189 σε μητρόπολη και άποσπᾶται άπ' αυτήν τής Κορίνθου. 'Από το 1199, οί Βενετοί με

τὸ γνωστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου ἀποκτοῦν ἄδεια ἐλευθέρης ἐμπορίας καὶ στὸ Ἄργος. Στις ἀρχές τοῦ 13ου αἰ., τὸ 1203, ὁ τοπικὸς ἄρχοντας τοῦ Ναυπλίου Λέων Σγουρὸς κατέλαβε τὸ Ἄργος, ποὺ δὲν ἄργησε ὅμως νὰ περάσει στὴν κυριαρχία τῶν σταυροφόρων (1209). Τὸ 1212, ὁ Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουίνος παραχώρησε τὸ Ἄργος μαζί μετὰ τὸ Ναύπλιο στὸν Ὁθωνα de la Roche.

Βίος Νίκωνος, 159 - 161.— Βίος Πέτρου Ἀργους, 59 - 74.— Βραχέα Χρονικά, Α', 227, 229, ἀρ. 32/1, 6, 249, ἀρ. 33/33, Β', 120 - 121, 179 - 180, 581.— Χρονικὸ Μονεμβασίας, 12, 18 (Dujčev).— Χρονικὸ Μορέως, στ. 1522 - 1545, 1585 - 1587, 2085 - 2086, 2630, 2766, 2875 - 2883.— Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, 90, ἀρ. 6 (Pertusi).— Νικήτας Χωνιάτης, Α', 605 - 611 (Van Dieten).— Συνέκδημος Ἱεροκλέους, 647₄ (Honigmann).— ΤΤ, Α', 265, 279.— Ζώσιμος, Ε, 6, 4 (Mendelssohn).— Λαμπρυνίδου, *Ναυπλία*, 18, 28 - 33.— Παπαϊκονόμου, *Ἅγιος Πέτρος Ἀργους*.— Κωνσταντοπούλου, *Μολυβδόβουλλα*, 24 - 25, ἀρ. 81 - 82.— Grumel, *Regestes*, 168, ἀρ. 666.— Ζεγκίνη, *Ἄργος*.— Bon, *Péloponnèse*, 8 - 9, 14, 83 - 84, 100 - 101, 158 - 159, 173 - 174, 204 - 205.— Davidson, *Minor Objects*, 322, ἀρ. 2741, 325, ἀρ. 2784.— Andrews, *Castles*, 106.— Vollgraff, *Sanctuaire*.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 309 - 369.— Δεληγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἀργους*.— Laurent, V₁, 427 - 430, ἀρ. 571 - 576.— Orgels, *Invasion*, 271 - 285.— Laurent, V₂, 419, ἀρ. 1586.— Ζακυθηνοῦ, *Brèche*, 301 - 327.— Bon, *Morée*, 55, 58 - 59, 68, 487.— Κυριακοπούλου, *Ἅγιος Πέτρος*.— Γιαννοπούλου, *Pénétration*, 323 - 371.— Κορδώση, *Κόρωθος*, 95 - 102.

Μνημεῖα. Ἀρχαῖο κάστρο ἐπάνω στὴ Λάρισα τοῦ Ἀργους μετὰ πολλές ἐπισκευές καὶ προσθήκες ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ Βενετούς.

Buchon, *Grèce*, 384 - 385.— Andrews, *Castles*, 106 - 115.— Daux, BCH 89 (1965), 896.— Τοῦ Ἰδίου, BCH 90 (1966), 932.— Σφηκοπούλου, *Κάστρο*, 87 - 93.— Bon, *Morée*, 491 - 492, 674 - 676.— Δροσογιάννη, AD 25 (1970), B1 Χρονικά, 207.— Ζία, AD 29 (1973 - 74), B2 Χρονικά, 409.— Παυσανίου, *Κορωθιακά*, 159, 161, 174 σημ. 4.

Ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ ἐπισημάνθηκαν μέσα στὸ κάστρο τῆς Λάρισας. Σύμφωνα μετὰ πληροφορία ποὺ σώζεται σὲ ἐπιγραφή, ὁ ναὸς ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1175. Στὴ γύρω περιοχὴ ὑπάρχουν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Vollgraff, BCH 31 (1907), 149.— BCH 52 (1928), 476.— Bon, *Péloponnèse*, 145 σημ. 5.— Vollgraff, *Sanctuaire*, 104.— Bon, *Morée*, 674 - 675.— Παυσανίου, *Κορωθιακά*, 174 σημ. 4.

Ναὸς Παναγίας Κατακεκρυμμένης ἢ τῶν Βράχων, κτισμένος καὶ ἐπισκευασμένος σὲ διάφορες ἐποχές, στὴ ΒΑ πλευρὰ τῆς Λάρισας, στὴ θέση τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀκραίας Ἡρας. Κατὰ τὴν παράδοση ἦταν καθολικὸ γυναικείας μοῦνης καὶ χρονολογεῖται τὸν 10ο αἰ. Ὁ ναὸς καταστράφηκε καὶ ἀνοικοδομήθηκε

στην περίοδο τῆς Βενετοκρατίας γιὰ νὰ καταστραφεῖ πάλι ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ νὰ ξανακτιστεῖ ἀργότερα.

Ζεγκίνη, *Ἄργος*, 178 - 179.— Τσακοπούλου, *Ναοί*, Β', 17 - 30.— Δελγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἄργους*, 91 - 95.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 32, 40.— Τῶν Ἰδίων, *Μοναστήρια*, 99 - 106.

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ κτίστηκε τὸν 5ο αἰ. στὴ ΝΔ πλευρὰ τοῦ λόφου τῆς Ἀσπίδας στὴ θέση, ὅπου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνα Πυθαέα. Πιθανότατα τρίκλιτη, εἶχε ἀψίδα καὶ νάρθηκα μὲ πρόθυλο. Πρὸς Β καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ βασιλικὴ ἐντοπίστηκε βαπτιστήριον τοῦ 5ου αἰ. πὺ στεγαζόταν μὲ χαμηλὸ κτιστὸ ἡμισφαιρικὸ τροῦλο. Τάφος βυζαντινῶν χρόνων μέσα στὸ βαπτιστήριον μαρτυρεῖ ὅτι δὲν λειτουργοῦσε στοὺς μεταγενέστερους χρόνους. Ἀργότερα, ἡ βασιλικὴ καταστράφηκε καὶ στὰ εἰσόδια τῆς κτίστηκε, τὸν 6ο αἰ., μεγαλύτερη βασιλικὴ (=βασιλικὴ Β· ἀντίθετα, ὁ Vollgraff πιστεύει ὅτι ἡ βασιλικὴ Α καταστράφηκε στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. καὶ ἡ βασιλικὴ Β κτίστηκε τὸν 10ο αἰ.). Ἡ βασιλικὴ Β ἦταν τρίκλιτη μὲ πεντάπλευρη ἐξωτερικὰ ἀψίδα καὶ νάρθηκα. Σώθηκε τὸ σύνθρονον καὶ στὸ δάπεδο τοῦ βήματος βρέθηκαν νομίσματα τοῦ Τσιμισκῆ. Προσκτίσματα καὶ κυκλικὸ βαπτιστήριον ὑπάρχουν στὴ Β πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ βασιλικὴ ἐντοπίστηκαν τάφοι τοῦ 5ου αἰ. Σ' ἓναν ἀπὸ αὐτούς, τὸν πιὸ ἀπομακρυσμένον, βρέθηκαν νομίσματα τοῦ 6ου καὶ τοῦ 10ου αἰ. Ἡ ὑπαρξὴ νομισμάτων ὑποδηλώνει ὅτι ἡ βασιλικὴ ὑπῆρχε ὡς τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ.

Vollgraff, BCH 31 (1907), 161.— Τοῦ Ἰδίου, *Sanctuaire*, 10, 85 - 105.— Bon, *Morée*, 491 - 492.— Βολανάκη, *Βαπτιστήρια*, 58 - 60.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 175 εἰκ. 174 - 176, 177, 178.

Τὸ μόνον ἀκέραιον σωζόμενον μνημεῖον βυζαντινῆς ἐποχῆς στὸ Ἄργος εἶναι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ νεκροταφείου. Κατὰ τὴν παράδοση στὸ ναὸ αὐτὸ ἐνταφιάστηκε ὁ Ἅγιος Πέτρος τοῦ Ἄργους. Οἱ κάτοικοι τοῦ Ναυπλίου διεκδίκησαν τὴ σορὸ τοῦ Ἁγ. Πέτρου χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τὸ 1421, ὁμοῦ, ὁ λατίνος ἐπίσκοπος Secundo Nani μετέφερε τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου στὸ Νάυπλιο. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας εἶναι τρίκλιτη βασιλικὴ μὲ τρεῖς ἀψίδες καὶ τροῦλο, θεμελιωμένη ἐπάνω σὲ ἀρχαία κρηπίδα. Ἀρχιτεκτονικὰ ὁ ναὸς συγγενεῦει μὲ τοὺς ἄλλους ναοὺς τῆς Ἀργολίδας (Χώνικα, Μέρμπακα κ.ἄ.). Στὴν τοιχοδομίαν χρησιμοποιήθηκε ἀρχαῖον ὕλικόν ἀπὸ τὰ γειτονικὰ ἀρχαῖα εἰσόδια. Στὴ Β πλευρὰ εἶναι ἐντοιχισμένη ἐπιτύμβια στήλη. Ὁ ναὸς χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 12ου αἰ., δηλ. μεταξὺ τῶν χρονολογιῶν πὺ κτίστηκαν ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τοῦ Λιγουριοῦ καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου τοῦ Χώνικα. Τὸ 1699 ὁ ναὸς ἐπισκευάστηκε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἐπιγραφὴ ἐντοιχισμένη στὴ Δ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, καὶ ἴσως τότε τοποθετήθηκε ὁ τροῦλος καὶ τὸ σύστημα τῶν θόλων. Κοντὰ στὸ ναὸ βρέθηκε, ἐπίσης, ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ.

Βίος Πέτρου Ἄργου, 71 - 72.— Βραχέα Χρονικά, Α', 235, ἀρ. 32/36, Β', 412.— Ζεγκλίνη, Ἄργος, 179.— Τσακοπούλου, Ναοί, Β', 7 - 16.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 324.— Ἀντωνάκτου - Μαύρου, Ἄργολίδος περιήγησις, 32.— D. Feissel, *Une nouvelle épitaphe d'Argos*, BCH 101 (1977), 224 - 226.— Hadjiminaglou, *Théotokos*, 493 - 499.

Οἱ ἀνασκαφές ποὺ πραγματοποιοῦνται στὸ χῶρο τῆς κυρίως πόλης τοῦ Ἄργου φέρνουν στὸ φῶς ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ποὺ πιστοποιοῦν τὴν ἀδιάκοπη χρῆση τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὡς σήμερα. Τὰ εὐρήματα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς στὸ Ἄργος ἐντοπίζονται συγκεντρωμένα σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῆς πόλης, ὅπως στὸ χῶρο τοῦ ἀρχαίου Θεάτρου, τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ρωμαϊκῶν θερμῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ οἰκόπεδα, κυρίως στὶς ὁδοὺς Ἀτρέως, Γούναρη Δαναοῦ, Θεάτρου, Τριπόλεως κ.ἄ. Χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο ὡς τὴ φραγκικὴ κατάκτηση καὶ εἶναι θεμέλια καὶ τοῖχοι κτηρίων, ψηφιδωτὰ δάπεδα, ὁδοί, δεξαμενές, φρέατα, τάφοι, λάκκοι κ.ἄ. Τὰ κινητὰ εὐρήματα εἶναι κυρίως κεραμικὴ, νομίσματα, ἐπιγραφές, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κ.ἄ.

Vollgraff, BCH 28 (1904), 420 - 421.— Τοῦ Ἰδίου, BCH 31 (1907), 184.— Βέη, IRAIK 14 (1909), 124 - 126.— Μιτσοῦ, ΔΧΑΕ Γ' 3 (1938), 97 - 98.— Vollgraff, BCH 68 - 69 (1942 - 43), 402 - 403.— École Française d'Athènes, BCH 77 (1953), 211.— Bingen, BCH 79 (1955), 314, 317, 320, 329 - 331.— Courbin, BCH 81 (1957), 669, 673.— Ginouves, BCH 81 (1957), 216.— Roux, BCH 81 (1957), 661 - 663.— Daux, BCH 83 (1959), 615, 755 - 758, 764 - 768.— Βερδελῆ, ΑΔ 17 (1961 - 62), Β' Χρονικά, 57.— Daux, BCH 86 (1962), 719.— Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, ΑΔ 20 (1965), Β1 Χρονικά, 157 - 158.— Βονον, Lampes.— Garland, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 147.— Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 130.— Daux, BCH 91 (1967), 802 - 810, 814, 841.— École Française d'Athènes, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 192 - 194.— Παπαχριστοδούλου, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 174 - 176.— Daux, BCH 92 (1968), 1003 - 1010, 1021 - 1024, 1039 - 1040.— Τοῦ Ἰδίου, BCH 93 (1969), 967 - 986, 1009 - 1013, 1024.— École Française d'Athènes, ΑΔ 24 (1969), Β1 Χρονικά, 122 - 124.— Bommelaer - Grandjean - Maffre, BCH 94 (1970), 772 - 788.— Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, ΑΔ 25 (1970), Β1 Χρονικά, 154.— Bommelaer - Grandjean, BCH 95 (1971), 740, 744 - 745.— Croissant, BCH 95 (1971), 769 - 770.— Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, ΑΔ 26 (1971), Β1 Χρονικά, 74 - 76, 78.— Croissant, BCH 96 (1972), 886.— Κριτζᾶ, ΑΔ 27 (1972), Β1 Χρονικά, 207 - 212.— Aupert, BCH 97 (1973), 490 - 500.— Croissant, BCH 97 (1973), 479.— Δεϊλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 105, 109, 112 - 113, 115 - 117, 122.— Κριτζᾶ, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 122 - 129, 134.— École Française d'Athènes, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 154 - 155.— Δεϊλάκη, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 210.— École Française d'Athènes, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 259 - 261.— Κριτζᾶ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 212 - 222, 227 - 230.— Aupert, BCH 98 (1974), 764 - 782.— Croissant, BCH 98 (1974), 763.— Aupert, BCH 99 (1975), 699 - 703.— Piérart - Thalmann, BCH 99 (1975), 703 - 705.— Aupert, BCH 100 (1976), 747 - 750.— Feissel - Marchetti - Piérart - Thalmann, BCH 100 (1976), 753.— Aupert, BCH 101 (1977), 669 - 671.— Feissel, BCH 101 (1977), 680 - 682.— Marchetti, BCH 101 (1977), 675 - 677.—

Aupert, BCH 102(1978), 773.—Piérart-Thalman, BCH 102 (1978), 777.—Touchais, BCH 102 (1978), 661.—Aupert, BCH 103 (1979), 617.—Touchais, BCH 103 (1979), 555.—Aupert, BCH 104 (1980), 691 - 692.—Τοῦ Ἰδιοῦ, *Céramique*, 373 - 394.—Τοῦ Ἰδιοῦ, *Objets*, 395 - 457.—Piérart-Thalman, *Céramique*, 459 - 482.—Touchais, BCH 104 (1980), 596, 599.—Aupert, BCH 105(1981), 899 - 902.—Baurain-Empereur, BCH 105 (1981), 906 - 912.—Piérart, BCH 105 (1981), 904.—Touchais, BCH 105 (1981), 787.

Στὴ σύγχρονη πόλη ἐντοπίστηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφές, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἢ κατὰσπαρτα ἀντικείμενα ποὺ μνημονεύτηκαν ἤδη παραπάνω, καὶ τὰ ἀκόλουθα εὐρήματα: α) Μεγάλο ἀψιδωτὸ κτήριο, προφανῶς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε ὡς νεκροταφεῖο (στὴν πάροδο Δ. Γούναρη: οἰκόπεδο Κουτρομπῆ, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τοὺς πρόποδες τῆς Λάρισας). Ἡ ἀψίδα εἶχε ψηφιδωτὸ δάπεδο, ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραῖα ψηφιδωτὰ τῆς σχολῆς τοῦ Ἄργους.

Δεῖλ ἀ κ η, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 105.—Touchais, BCH 102 (1978), 664. Πρβλ. Gunilla Åkerstrom-Hougen, *The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos*, Στοκχόλμη 1974.

β) Κτηριακὸ συγκρότημα ποὺ χρονολογεῖται στὸν 5ο ἢ 6ο αἰ. μὲ ἀψιδωτὴ κατασκευὴ στὸ Δ τμήμα καὶ τοιχογραφημένα κονιάματα στοὺς τοίχους τῶν διαμερισμάτων (στὴν πάροδο Δ. Γούναρη: στὸ οἰκόπεδο Δ. καὶ Χρ. Ἄθασα-σόπουλου, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Κουτρομπῆ). Ἀψιδωτὸ δάπεδο βρέθηκε ἐκεῖ κοντά. Στὸ κτήριο ἐγίναν πολλὲς μετασκευές, φαίνεται ὅμως ὅτι ἐξακολούθησε νὰ εἶναι σὲ χρῆση τουλάχιστον ὡς τὸν 7ο αἰ. Ἐντονη χρῆση τοῦ χώρου διαπιστώθηκε καὶ κατὰ τὸν 11ο - 12ο αἰ.

Κ ρ ι τ ζ ᾱ, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 129 - 132.—Touchais, BCH 102 (1978), 664.

γ) Βιοτεχνική, ἴσως, ἐγκατάσταση τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων μὲ τρεῖς φρεατοειδεῖς δεξαμενές σὲ τάφρο ποὺ ἀνοίχτηκε γιὰ θεμελίωση κτηρίου (στὴν ὁδὸ Δαναοῦ: οἰκόπεδο Η. Παπανικολάου).

Κ ρ ι τ ζ ᾱ, ΑΔ 27 (1972), Β1 Χρονικά, 194.

δ) Ἰδιωτικὴ οἰκία παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, 5ου αἰ., κτισμένη ἐπάνω σὲ ἀρχαιότερα στρώματα (στὴν πάροδο Δαναοῦ: οἰκόπεδο Χρ. Κωτσαντῆ ἢ Κωτσαντῆ). Στὸν ἴδιο χῶρο βρέθηκαν ἀγγεῖα παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πινάκιο μὲ ἐγχάρακτο σταυρό. Βρέθηκε, ἐπίσης, βυζαντινὸς λάκκος, ποὺ κατὰστρεψε μέρος κτίσματος τῶν ὑστέρων κλασικῶν - πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Κ ρ ι τ ζ ᾱ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 222 - 226.

ε) Νεκροταφεῖο παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (στήν πάροδο Δαναοῦ: οἰκόπεδο Π. Λυμπέρη). Ἐντοπίστηκαν κτιστοὶ τάφοι 5ου - 6ου αἰ. καὶ κεραμοσκεπεῖς, πιθανότατα νεώτεροι (βυζαντινοί). Κοντὰ στοὺς τάφους βρέθηκε λάκκος μὲ λύχνους 4ου - 5ου καὶ κυρίως 6ου αἰ. (βορειοαφρικανικοῦ τύπου). Τμῆμα σχετικὰ μεγάλης ἡμικυκλικῆς ἀψίδας ἐπισημάνθηκε στὸν ἴδιο χῶρο. Πρόκειται, πιθανότατα, γιὰ βασιλική σύγχρονη ἢ λίγο μεταγενέστερη ἀπὸ τοὺς κτιστοὺς τάφους (6ου αἰ.). Πολλοὶ τάφοι βρίσκονταν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀψίδα. Στὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ οἰκοπέδου ἀνακαλύφθηκαν τμήματα τοίχων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ ἀνώτερα ἀνήκουν στοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους, ἐνῶ τὰ κατώτερα στὸν 6ο αἰ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς τάφους ἔφερε ἐπίστρωση μὲ ἔγχρωμα κονιάματα. Κ ρ ι τ ζ ᾱ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 219 - 220.— T o u c h a i s, BCH 104 (1980), 599.

στ) Ἐρείπια μικροῦ δίκωγγο, κοιμητηριακοῦ χαρακτήρα, μὲ τετράγωνη κάτοψη καὶ ἄνισες τὶς δύο κόγχες (στήν πάροδο Θεάτρου: οἰκόπεδο Κ. Λιάπη). Μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ κτίσμα ἐντοπίστηκαν δώδεκα τάφοι χριστιανικῶν χρόνων. Ὁ τύπος, ἡ οἰκοδομικὴ τεχνικὴ καὶ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα (κεραμικὴ, ταφές) πείθουν ὅτι τὸ δίκωγγο ἦταν οἰκογενειακὸ εὐκτήριο μὲ συνεχή, μάλιστα, χρῆση ἀπὸ τὸν 6ο ὠς τὶς ἀρχές τοῦ 13ου αἰ.

Πληροφορία τῆς ἀρχαιολόγου δ. Ἀφέντρας Μουτζάλη, ἡ ὁποία ἀνκοίνωσε τὸ εὑρημα στὸ Β' Συνέδριο Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων (1980).

ζ) Παλαιοχριστιανικὸ κοιμητήριον μὲ δεκαεννέα τάφους, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀνήκουν σὲ ταφικὰ κτήρια (στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Κορίνθου καὶ Ζαΐμη: οἰκόπεδο Π. Δ. Παναγόπουλου). Βρέθηκαν καὶ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές.

Κ ρ ι τ ζ ᾱ, ΑΔ 27 (1972), Β1 Χρονικά, 205-207.— T o u c h a i s, BCH 101 (1977), 547.

Ἄλικα. Τρίκλιτη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ., μὲ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα καὶ νάρθηκα πρὸς Δ ἐντοπίστηκε στὴ θέση Στρογγυλὴ τῆς περιοχῆς Ἄλικας, 800 μ. περίπου Α ἀπὸ τὴ Β ἄκρη τοῦ λόφου τῆς Ἀσπίδας (στοὺς ἀγροὺς Γ. Ντούλια καὶ Δ. Μπουλούκου). Προσκτίσματα Β ἀπὸ τὴ βασιλικὴ πιθανότατα χρησίμευαν ὡς διακονικὸ καὶ βαπτιστήριον. Μικρὴ τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, κτίστηκε, ἀργότερα, μέσα στὸ βῆμα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Νόμισμα τοῦ Μανουῆλ Α' Κομνηνοῦ, πού βρέθηκε στὸ χῶρο τῆς ἀψίδας καὶ τῶν δύο ναῶν, χρονολογεῖ τὸ δεύτερον ναὸ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 12ου αἰ. Βρέθηκαν, ἐπίσης, σπάρραγμα παλαιοχριστιανικῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὄστρακα ἀγγείων βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ περιοχὴ τῆς βασιλικῆς χρησιμοποιήθηκε, σὲ μεταγενέστερους χρόνους, ὡς νεκροταφεῖο.

D a u x, BCH 83 (1959), 616.— Π ἄ λ λ α, ΑΔ 16 (1960), Χρονικά, 95 - 100.— Κ α ρ α μ ε σ ῖ ν η - Ο ἰ κ ο ν ο μ ῖ δ ο υ, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 9.— Π ἄ λ λ α, *Monuments*, 177 - 178, ἀρ. 85Α.

Παληόपुरγα. Κτήριο με ήμικυκλική άψίδα και ψηφιδωτά δάπεδα δύο ή τριών εποχών βρέθηκε στη θέση Παληόपुरγα, έναμισε χιλιόμετρο από τὸ άρχαίο θέατρο τοῦ Ἄργους (στο κτήμα Δ. Σταθόπουλου). Δέν είναι γνωστή ή λειτουργία τοῦ κτηρίου. Πιθανότατα ήταν βασιλική.

Πρωτονοταρίου - Δειλάκη, ΑΔ 19 (1964), Β1 Χρονικά, 126 - 127.— Κοουνοουπιώτου, ΑΔ 24 (1969), Β1 Χρονικά, 164 - 165.— Της Ύδρας, ΑΔ 25 (1970), Β1 Χρονικά, 208 - 209.— Sordini, *Mosaïques*, 703 - 704, άρ. 5.— Πάλλα, *Monuments*, 178, άρ. 85B.— Spirio, *Corpus*, 122 - 127.

Ἄρεια (3 χλμ. Α από τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Ἡ Ἁγία Μονή, γυναικειό μοναστήρι, ιδρύθηκε από τὸν επίσκοπο Ἄργους Λέοντα τὸ 1143. Σύντομα, όμως, ὁ Λέων ὅπως αναφέρει στο «Ἰπόμνημά» του τοῦ 1144 και στο «Τυπικό» τῆς μονῆς, αναγκάστηκε εξαιτίας τῶν πειρατικῶν επιδρομῶν νά μεταφέρει τίς μοναχές σέ άλλη μονή που ἔκτισε ειδικά για τὸ λόγο αὐτὸ στην περιοχή «τοῦ Βούζη» (στο σημερινὸ χωριὸ Μέρμπακας). Στη μονή τῆς Ἄρειας ἐγκαταστάθηκαν τότε μοναχοί. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ 1149, ἐντοιχισμένη στο καθολικὸ τῆς Ἁγίας Μονῆς, φανερώνει εἴτε τὴν ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ τὸ 1149, εἴτε τὴν πρόθεση ν' ἀποθανατιστεῖ, τότε, ή πράξη τῆς ἀνέγερσης τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ μονή ήταν γνωστή ὡς Μονή Ἄρειας ἢ Νέα Μονή τὸ 12ο αἰ. και ὡς Ἁγία Μονή τὸ 17ο αἰ. Ἦταν σέ συνεχή λειτουργία ὡς τὴν περίοδο τῆς δευτέρης Τουρκοκρατίας, ὅποτε ἐρημώθηκε, λεηλατήθηκε και πυρπολήθηκε. Ξανάρχισε νά λειτουργεῖ ὡς γυναικειά μονή από τὸ 1875.

Μουστοξύδου, Ἰπόμνημα, 279 - 287.— ΜΜ, 5, 178 - 190.— Βραχέα Χρονικά, Α', 228, άρ. 32/3, Β', 168 - 169.— Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, 21 - 25.— Δεληγιαννοπούλου, Ἐκκλησία Ἄργους, Β', 35 - 50.— Χώρα, Ἁγία Μονή.

Μνημεῖα. Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς, ἀφιερωμένο στην Παναγία και από τὸ 1875 (μετὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς μονῆς) στη Ζωοδόχο Πηγῆ, είναι τὸ μόνο κτίσμα τοῦ 12ου αἰ. που σώζεται. Τὰ υπόλοιπα κτίσματα τῆς μονῆς είναι μεταγενέστερα, κτισμένα ἐπάνω στα παλαιά. Ὁ ναός, σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος τοῦ τύπου τοῦ σύνθετου τετρακίονιου με ὀκταγωνικὸ τροῦλο και τρεῖς άψίδες, είναι κτισμένος ἐπάνω σέ ὑψηλή κρηπίδα, που πιθανῶς ἀνήκε σέ άρχαίο ναό. Ἐχει νάρθηκα και ἐξωνάρθηκα και προστώα στις πλάγιες πύλες και στη Δ εἴσοδο, ὅπου ἔχει προστεθεῖ μεταγενέστερα κωδωνοστάσιο. Ἡ ἐξωτερικὴ κατασκευή είναι κατὰ τὸν πλινθοπερίκλειστο τύπο με ἐπιμελημένη τοιχοδομία και κεραμικὴ διακόσμηση. Στη Β και στη Ν ἐξωτερικὴ πλευρά είναι ἐντοιχισμένοι δύο μεγάλοι μαρμάρινοι σταυροί. Τὰ κιονόκρανα τῶν κιόνων τοῦ

ναοῦ ἀνῆκαν σὲ ἀρχαῖο οἰκοδόμημα καὶ εἶναι ἀνόμοια. Στους κίονες ὑπάρχουν χαραγμένες ἐνθυμήσεις τοῦ 17ου - 18ου αἰ. Στὴ Δ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ εἶναι ἐντοιχισμένη ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ 1149, ἐνῶ στὸ Β ἐσωτερικὸ τοῦτοιχο νεώτερη ἐπιγραφή τοῦ 1857. Σώζονται ἐλάχιστα ἴχνη τοιχογραφιῶν.

Ζησίου, Ἀρχαιότητες, 521 - 523.— Τοῦ Ἰδίου, Σύμμικτα, 77 - 82.— Λαμπρο-
νίδου, Ναυπλία, 21 - 25.— Struck, Kirchen, 210 - 217, 228 - 233.— Megaw,
Chronology, 94, 97, 102, 108, 129.— Σωτηρίου, Ἀρχαιολογία, 416 - 418.— Σάββα,
Églises, 375, 559 - 565.— Χώρα, Ἁγία Μονή, 73 - 89.— Ἀντωνάκτου-
Μαύρου, Μοναστήρια, 12 - 22.— Κοκκίνη, Μοναστήρια, 87 - 88.

Ἀσίνη (8 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ἡ θέση τῆς προϊστορικῆς ἀκρόπολης θεω-
ρήθηκε σημαντικὴ καὶ τὸ ὄχυρό τοῦ λόφου ἀνοικοδομήθηκε. Τὰ τεῖχη καὶ οἱ
πύργοι ποὺ σώζονται σήμερα διατηροῦν καὶ τὶς μεσαιωνικὲς ἐπισκευές. Σώ-
ζεται καὶ ἓνα ἐκκλησάκι.

Μηλιαράκη, Γεωγραφία Ἀργολίδος, 92 - 93.— Παυσανίου, Κορινθιακά, 280,
282, 284 - 285 σημ. 1.

Δαλαμανάρα (4 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Στὴν πεδιάδα τῆς Δαλαμανάρας ὑπῆρχαν πιθανῶς μικροὶ συνοι-
κισμοὶ κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ καὶ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐρείπια
οἰκισμῶν κοντὰ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ. Λίγο πιὸ κάτω, καὶ ὡς τὸ ἐκ-
κλησάκι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὑπάρχει λόφος, ὅπου βρέθηκαν θραύσματα ἀγ-
γείων ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἐρευναι ἐν Ἀργολίδι κατὰ τὸ ἔτος 1916, ΠΑΕ
1916, 72 - 99.

Δίδυμα (πρ. Δίδυμοι, 65 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Διαλυμένη μονὴ Ἁγίου Δημητρίου «Αὐγοῦ» (ἡ μονὴ τῶν Βρά-
χων), τρεῖς ὥρες ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ Δίδυμα, ἐπάνω στὸ ὄρος Αὐγό. Λεῖψανα
ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν ναυδρίων στὸ Β τοῦ Αὐγοῦ ὀροπέδιο τῆς Τραχείας,
καθὼς καὶ στὴ Δ του πεδιάδα τῶν Ἰρίων, μαρτυροῦν ὅτι ἡ περιοχὴ ἦταν ση-
μαντικὴ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαία καὶ κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχῆ. Τὸ καθολικὸ
τῆς μονῆς, τοῦ 11ου αἰ., εἶναι λαξεμένο ἐπάνω στους βράχους τῆς Β πλευρᾶς
τοῦ βουνοῦ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δυσυπόστατο ναό. Ὁ μεγαλύτερος ναῖσκος

είναι τετράγωνος και στεγάζεται με μεγάλο βυζαντινό σταυροθόλιο· οί τοιχογραφίες είναι σύγχρονες με την κτίση του. Τὸ ἱερό του σχηματίζεται τρίκογχο με πρόθεση και διακονικό. Ὁ πρὸς Β μικρότερος ναῖσκος καλύπτεται με ἔγκάρσια καμάρα και ὁ ἔμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο χώρος με ὀκταγωνικό τρουλίσκο. Στὸ ἱερό σώζονται μεταγενέστερες τοιχογραφίες τοῦ 17ου αἰ. Βρέθηκε τμήμα θωρακίου τοῦ ἀρχικοῦ μαρμάρινου τέμπλου. Πρὸς Α ὑπάρχει διμερὲς σπήλαιο, ἀφιερωμένο στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος, με τοιχογραφίες τοῦ 11ου αἰ. Ἀργότερα, τὸ σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε ὡς ὀστεοθήκη τῶν μοναχῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἔδρυση τῆς μονῆς ὑπῆρχαν ἀσκητήρια στὰ σπήλαια αὐτὰ τῶν βράχων τοῦ Αὐγοῦ, τὰ ὁποῖα τὸν 11ο αἰ. σχημάτισαν τὴ μονή. Ἐπιγραφή τοῦ 18ου αἰ. μαρτυρεῖ ὅτι ἡ μονὴ λειτουργοῦσε ὡς τὴν Ἐπανάσταση, ὁπότε καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαϊά.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 76.— Σωτηρίου, *Μονὴ Αὐγοῦ*, 457 - 464.— Τ. Α. Γριτσοπούλου, *Ἀβγοῦ Μονή*, ΘΠΕ 1 (1962), στ. 34 - 35.— Ἀντωνιάκου - Μάρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 119 - 120.— Τῶν Ἰδιῶν, *Μοναστήρια*, 76 - 81.— Κοκκίνη, *Μοναστήρια*, 88.

Ἐπίδαυρος Ἄνω (συνοικισμὸς τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου)

Μνημεῖα. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ἐντοπίστηκε ΒΑ ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ σὲ χώρο, ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἐρείπια και ἀρχιτεκτονικὰ μέλη λατρευόταν ἡ Παναγία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς βασιλικῆς εἶναι ὄρατὸς και τοῖχος Β - Ν κατεύθυνσης.

Χαριτωνίδη, *ΑΔ 21* (1966), Β1 Χρονικά, 131.— Πάλλα, *Monuments*, 180, ἀρ. 87B.

Θέση Ἁγία Παρασκευή. Στὰ θεμέλια τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ποὺ κατεδαφίστηκε, διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ὁ γύρω χώρος εἶναι γεμάτος ἀπὸ μεγάλους κατεργασμένους κυβόλιθους και τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Πρωτονοταρίου - Δεῖλάκη, *ΑΔ 25* (1970), Β1 Χρονικά, 157.

Ἐπίδαυρος Ἀρχαία (5 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Λιγουριὸ)

Ἱστορία. Στὸν ἄνω τῶν ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Ἐπίδαυρο οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ δὲν μετατράπηκαν σὲ χριστιανικούς. Ἀντίθετα κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδο οἱ χριστιανοὶ ἔκτισαν ἐκεῖ δικές τους ἐκκλησίες. Στὸν ἴδιον ἄνω τῶν ἱεροῦ πολλαὰ νομίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ και τῶν διαδόχων του.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 85, 87 - 88.— Καβαδία, *Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ*, 23, 171 - 172.— Γιάμαλίδου, *Ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου*, 406 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρυθος*, 66 σημ. 41).

Μνημεῖα. Μεγάλη πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική με ἀψίδα, ἐγκάρσιο κλίτος, νάρθηκα, αἶθριο με πρόπυλο καὶ πύργους, διαμερίσματα κατηχουμένων στὴ Β πλευρὰ καὶ βαπτιστήριο με κτιστὴ κολυμβήθρα στὴ ΒΔ πλευρὰ της, ἀνακαλύφθηκε Α ἀπὸ τὰ προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ψηφιδωτὰ δάπεδα ποὺ καλύπτουν τὸ μεσαῖο κλίτος, τὸ νάρθηκα με τὶς πτέρυγές του καὶ τὸ βαπτιστήριο, χρονολογοῦν τὴ βασιλικὴ στὰ τέλη μᾶλλον τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., παρὰ στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. Ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σώζονται μόνο δύο ἰωνίζοντα κιονόκρανα καὶ κατὰ χώραν δύο μαρμάρινοι κιονίσκοι τοῦ τέμπλου. Ἡ τοιχοδομία, ἀπὸ μεγάλες πλίνθους, προέρχεται ἀπὸ τὰ γειτονικὰ ἀρχαῖα κτήρια. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὁπότε ἡ βασιλικὴ εἶχε προφανῶς ἐρειπωθεῖ ἐξαιτίας τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, κτίστηκε στὸ χῶρο τῆς ἀψίδας καὶ σὲ τμῆμα τοῦ ἱεροῦ ναύδριο τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, ποὺ κατέστρεψε καὶ κάλυψε τὸ ἀρχικὸ σύνθρονο. Ταφές στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ κατέστρεψαν, ἐπίσης, μέρος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τὸ ἐκκλησάκι λειτουργοῦσε ὡς τὴν καταστροφή του, ποὺ ἔγινε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς.

Καββαδία, ΠΑΕ 1916, 40 - 41.— Τοῦ Ἰδιοῦ, ΑΕ 1918, 174 - 191.— Schweitzer, ΑΑ 37 (1922), 306 - 307.— Σωτηρίου, Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου, 91 - 95.— Τοῦ Ἰδιοῦ, Βασιλικαί, 198 - 201.— Τοῦ Ἰδιοῦ, Ἀρχαιολογία, 302.— Ὀρλόγιδου, Ἐνλόστεργος βασιλική, Α', 50, 51.— Sordini, *Mosaïques*, 705, ἀρ. 8.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, Ἀργολίδος περιήγησις, 127.— Βολανάκη, Βαπτιστήρια, 60 - 61.— Spiró, *Corpus*, 105 - 116.

Τριάντα μέτρα περίπου Ν τῆς μεγάλης βασιλικῆς ἀνακαλύφθηκε τμῆμα μεγάλου λαϊκοῦ οἰκοδομήματος (βίλλας;) σὲ ἐρειπιώδη κατάσταση. Τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ποὺ καλύπτουν αἶθουσες τῆς Ν πλευρᾶς πρέπει ν' ἀνήκαν στὸ ἴδιο ἐργαστήρι με τὰ ψηφιδωτὰ τῆς βασιλικῆς, με τὰ ὁποῖα ἔχουν πολλές ὁμοιότητες. Ὁ Καββαδίας τὰ θεωρεῖ σύγχρονα με τὰ ψηφιδωτὰ τῆς βασιλικῆς καὶ τὰ χρονολογεῖ στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., ἐνῶ ἡ Spiró τὰ τοποθετεῖ στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ.

Καββαδία, ΠΑΕ 1916, 40.— Τοῦ Ἰδιοῦ, ΑΕ 1918, 191.— Sordini, *Mosaïques*, 705 σημ. 8.— Spiró, *Corpus*, 117 - 122.

Στὸ χῶρο τοῦ Ἀβατου, μετὰ τὴν καταστροφή του, κτίστηκε, με ἀρχαῖα ὑλικά κατὰ τοὺς ἔσχατους ρωμαϊκοὺς ἢ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους, μεγάλο οἰκοδόμημα.

Καββαδία, ΠΑΕ 1905, 68 (πρβλ. Κορδώση, *Κόρυθος*, 66 σημ. 41).

Διπλὸς παλαιοχριστιανικὸς περίβολος βρέθηκε Δ τῆς Θόλου. Εἶχε χρονολογηθεῖ ἀπὸ τὸν Καββαδία στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. καὶ εἶχε θεωρηθεῖ ἔργο μὴ

χριστιανῶν. Ὁ τρόπος ὅμως κατασκευῆς του εἶναι μεταγενέστερος καὶ πιθανῶς κατασκευάστηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 5ου αἰ.

Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1945 - 47 καὶ 1948, 91 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρινθος*, 66 σημ. 41).

Μέσα στὸν περίβολο καὶ ΒΔ τοῦ Ἀσκληπιείου ἀνακαλύφθηκε παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ 6ου ἢ 7ου αἰ. Ἐνεπίγραφη λίθινη τράπεζα χρησιμοποιήθηκε ὡς κατώφλι τῆς Ὁραίας Πύλης. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ ὑπῆρχαν δύο περιρραντήρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ἔφερε ἐπιγραφή.

Γιαμαλίδου, *Ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου*, 405 - 406.

Ἐρείπια τοῦ ναυδρίου τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτῆ ὑπάρχουν Β τοῦ Ἀσκληπιείου. Βρέθηκαν γλυπτὰ μαρμάρινα μέλη, τρία κιονόκρανα καὶ ἐπιγραφή.

Γιαμαλίδου, *Ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου*, 407 - 408.

Στοὺς πρόποδες τῆς κορυφῆς Χαρανί, ὅπου βρίσκεται τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα Μαλεάτη, ὑπάρχει ἐρειπωμένος ναὸς τοῦ 6ου ἢ 7ου αἰ., ἀφιερωμένος στὴν Ἀγία Ἄννα. Ὁ ναὸς εἶναι οἰκοδομημένος μὲ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο. Ἐντοπίστηκε κρύπτη. Βρέθηκαν, ἐπίσης, ἐπιγραφές.

Γιαμαλίδου, *Ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου*, 406 - 407 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρινθος*, 66 σημ. 41).

Ἐπίδαυρος Νέα (7 χλμ. Β ἀπὸ τὴν Π. Ἐπίδαυρο καὶ 40 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Τὸ χωριὸ Πιάδα (σημ. ὀνομασία Νέα Ἐπίδαυρος) κτίστηκε μᾶλλον κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ὅταν ἡ παραλία εἶχε ἐρημωθεῖ ἐξαιτίας τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν.

Buchon, *Grèce*, 370 - 372.— Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 80 - 81, 96 - 97.

Μνημεῖα. Τὸ Κάστρο τῆς Πιάδας (Lo Castello de Pregada - Piada) εἶναι κτισμένο σὲ βραχῶδες ὕψωμα, στὰ Β τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ. Φαίνεται πὼς ὑπῆρχε ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, οἱ Φράγκοι ὅμως τὸ ἐπισκεύασαν καὶ τὸ ἰσχυροποίησαν. Στὸν ἐσωτερικὸ περίβολο ὑπάρχουν ἐρείπια ἐκκλησιῶν τοῦ 18ου αἰ.

Buchon, *Grèce*, 370 - 372.— Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 80 - 81, 96 - 97.— Σφηκοπούλου, *Κάστρα*, 110 - 111.— Βοη, *Morée*, 485 - 486.— Ἀντωνάκτου - Μάγου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 132.— Πασσανίου, *Κορινθιακά*, 217 - 218 σημ. 1.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, 100, 251 - 254.

Ἐπίδαυρος Παλαιὰ (38 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Μὲ τὴν ὀνομασία Παλαιὰ Ἐπίδαυρος ἐννοοῦμε τὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Ἐπιδαύρου, ποὺ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει κατὰ τὴν παλαιο-χριστιανικὴ καὶ μέση βυζαντινὴ περίοδο. Μνημονεύεται στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους ὡς «Πιλαύρα» καὶ ἀργότερα στὸ Βίο τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε ὡς «Πίδαυρος» (ὅπου ὅμως συγγέεται μὲ τὸ Δαμαλαῖ). Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ, ἂν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἦταν ἔδρα ἐπισκοπῆς. Τὴν ὑπαρξὴ οἰκισμού κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μαρτυροῦν καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα.

Συνέκδημος Ἱεροκλέους, 617₂ (Honigmann).— Βίος Νίκωνος, 153 - 154.— Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 82 - 83.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 217 σημ. 1.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, 64 - 65, 209 - 211, 348, 355 - 356.

Μνημεῖα. Στὴ χερσόνησο «Νησί», ὅπου βρίσκεται ἡ ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου, κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Παλαιὰ Ἐπίδαυρος, βρέθηκαν τὰ ἐρείπια παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ ἀφιερωμένου στὴν Παναγία. Εἶναι μονόκλιτος μὲ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα καὶ χρονολογεῖται τὸ ἀργότερο στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. Ἦταν πιθανότατα ἐκκλησία κάστρου. Δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ.

A. Frickenhaus - W. Muller, AM 36 (1911), 29.— Ἀντωνιάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 130.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 217 - 219 σημ. 1, 220 εἰκ. 251.— Πάλλα, *Monuments*, 179 - 180, ἀρ. 87A.

Στὸ «Νησί» ὑπάρχουν ὀρατὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας ὀχύρωσης, ποὺ ἀνακαινίστηκε στοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, καὶ τάφοι. Στὸ μυχθὸ δὲ τοῦ Ν λιμανιοῦ τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου σώζονται τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ.

Bon, *Morée*, 491.— Κριτζᾶ, AAA 5 (1972), 186.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 217 - 218 σημ. 1, 220 σημ. 1 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρινθος*, 101, 210).

Περιοχὴ «Γυαλάσι». Κάτω ἀπὸ ναῦδριο τῆς Παναγίας βρέθηκε ἡ ΝΔ γωνία κτίσματος τῶν τελευταίων μᾶλλον βυζαντινῶν χρόνων, ποὺ εἶχε πιθανότατα σχέση μὲ παλαιότερο καὶ μεγαλύτερο ναῦδριο τῆς Παναγίας. Κατὰ χώραν βρέθηκαν τέσσερα ἀποθηκευτικὰ πιθάρια. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες τῶν ντόπιων, ὁ χῶρος τοῦ ναυδρίου καὶ ἡ γύρω περιοχὴ ἀποτελοῦσαν μετόχι τῆς μονῆς Ἀγνοῦντος ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα.

Δεῖλάκη, AD 29 (1973 - 74), B2 Χρονικά, 205.— Touchais, BCH 104 (1980), 603.

Ἐρμιόνη (87 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Ἡ πόλις Ἐρμιόνη, Ἐρμιόνα ἢ Ἐρμιῶν προσδιορίζεται τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸν Πausanias. Διατηρεῖ ἀξιόλογη ζωὴ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Μνημονεύεται στὸ Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους. Κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο ἀκολουθεῖ τὴ μοῖρα τῆς Ἀργολίδας καὶ στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἐρημώνεται καὶ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους της. Οἱ σταυροφόροι ἐπιφέρουν καταστροφές στὴν περιοχὴ καὶ τὴν ἐκχωροῦν τελικὰ στὸ δουκάτο τῶν Ἀθηναίων.

Συνέκδημος Ἱεροκλέους, 647₃ (Honigmann).— Μιχαὴλ Χωνιάτης, Β', 170 (Λάμπρου).— Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 250.— Βασιλείου, *Ἐρμιονίς*, 78 - 79.— Φαράκλα, *Ἐρμιονίς*, 33, 38 - 39.— Πασανίου, *Κορινθιακά*, 271 - 272 σημ. 2.

Μνημεῖα. Μεγάλον παλαιοχριστιανικὸ συγκρότημα, ποὺ ἔφερε σὲ φῶς παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μὲ πολλὰ παραρτήματα καὶ ἑπτὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, ἀνακαλύφθηκε στὴν αὐλὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς Ἐρμιόνης, δίπλα στὴ θάλασσα. Ἡ βασιλικὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρίκλιτο κυρίως ναὸ, ἡμικυκλικὴ ἀψίδα, νάρθηκα μὲ προεξέχοντα ἄκρα καὶ μεγάλο ἀκάλυπτο αἶθριο μὲ ἕξι τρίβηλα. Ὁ Β τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ ἔφερε γραπτὴ διακόσμηση. Κατὰ χώραν βρέθηκε μαρμάρινη βάση ἄμβωνα καθὼς καὶ τεμάχια μαρμάρινων κιονίσκων καὶ θωρακίων τέμπλου, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι μεταγενέστερα τῆς βασιλικῆς, γιὰ τὴν πατοῦν ἐπάνω στὶς ψηφίδες. Ἡ βασιλικὴ καὶ τὰ ἀρχικὰ της ψηφιδωτὰ δάπεδα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Ὀρλάνδο καὶ τὸ Στίκα στὸν 6ο αἰ., ἐνῶ ἀπὸ τὸ Sordini καὶ τὴ Spiro στὸ δεῦτερον μιστὸ τοῦ 5ου αἰ. Ἀργότερα (τὸν 7ο αἰ. κατὰ τὸν Ὀρλάνδο καὶ τὸ Στίκα, στὶς ἀρχές τοῦ 6ου αἰ. κατὰ τὴ Spiro, καὶ στὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα κατὰ τὸ Sordini), ἓνας ἄγνωστος ἀπὸ ἄλλες πηγές ἐπίσκοπος Ἐπιφάνιος (ἐπιγραφή σὲ ψηφιδωτὸ τοῦ πρόπυλου) ἐπισκεύασε τὴ Δ πλευρὰ τοῦ συγκροτήματος καὶ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο ὀρισμένων αἰθουσῶν. Σὲ μεταγενέστερη φάση, νέο συγκρότημα κτίστηκε στὴ Β πλευρὰ τῆς βασιλικῆς. Ἡ προσθήκη αὐτὴ θεωρεῖται πῶς χρησίμευσε ὡς κατοικία ἐπισκόπου ἢ ὡς συνδυασμὸς βαπτιστηρίου καὶ κατοικίας ἐπισκόπου. Στὸ χῶρο τῆς βασιλικῆς βρέθηκαν παλαιοχριστιανικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἐπιγραφές.

Ὀρλάνδου, ΕΑΕ 1955, 76 - 81.— Στίκα, ΠΑΕ 1955, 236 - 239.— Daux, BCH 80 (1956), 271 - 272.— Ὀρλάνδου, ΕΑΕ 1956, 76 - 79.— Στίκα, ΠΑΕ 1956, 179 - 183.— Daux, BCH 81 (1957), 545 - 546.— Jameson, *Inscriptions*, 109 - 112, 114.— Sordini, *Mosaïques*, 705 - 707, ἀρ. 9.— Βολανάκη, *Βαπτιστήρια*, 68 - 69.— Ὀρλάνδου, ΕΑΕ 1976, 108.— Στίκα, ΠΑΕ 1976, 200 - 201.— Spiro, *Corpus*, 150 - 168.

Στὴν αὐλὴ τῆς οἰκίας Μειντάνη ἀνασκάφηκε τμημα παλαιοχριστιανικῆς

οικίας με ψηφιδωτά δάπεδα που χρονολογούν το κτίσμα στο δεύτερο μισό του βου αί.

Όρλάνδου, ΕΑΕ 1955, 82 - 83.— Στίκα, ΠΑΕ 1955, 239 - 240.— Όρλάνδου, ΕΑΕ 1956, 79 - 80.— Στίκα, ΠΑΕ 1956, 184.— Daux, BCH 80 (1956), 273.— Τοῦ Ἰδίου, BCH 81 (1957), 546.— Sordini, *Mosaïques*, 705 σημ. 9, 751 - 753.— Όρλάνδου, ΕΑΕ 1976, 108 - 109.— Στίκα, ΠΑΕ 1976, 200.— Touchais, BCH 101 (1977), 554.— Spiro, *Corpus*, 172 - 179.

Σὲ ἀνασκαφὴ πού ἔγινε στὸ οἰκόπεδο κληρ. Α. Κοταρρᾶ, γειτονικὸ τῆς οἰκίας Μεϊντάνη, διαπιστώθηκε ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ πού εἶχε ἀνακαλυφθεῖ σ' αὐτὴν συνεχιζόταν καὶ στὸ οἰκόπεδο Κοταρρᾶ. Βρέθηκε παλαιοχριστιανικὸ κτήριο μετρεῖς αἴθουσες, πού ἐκτείνονται πρὸς Ν καὶ Α σὲ μεγάλη ἔκταση, τοίχους με ὀρθομαρμάρωση καὶ ψηφιδωτὰ δάπεδα.

Όρλάνδου, ΕΑΕ 1976, 109 - 111.— Στίκα, ΠΑΕ 1976, 200 - 201.

Τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου (τέλους 4ου - ἀρχῶν 5ου αἰ.) ἐπισημάνθηκε στὸ κέντρο τῆς πόλης, στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν μεταξὺ τῶν οἰκιῶν Α. Καισαρέα καὶ Κ. Παπαμιχαήλ (μπροστὰ στὸ φαρμακεῖο τῆς Ἑρμιόνης). Ἀποδίδεται σὲ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἐξαιτίας τμήματος τοίχων καὶ ἀψίδας πού κατέχει τὴν Α πλευρὰ τοῦ δαπέδου. Πιστεύεται ὅμως ὅτι ἡ ἀψίδα ἀποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη τοῦ βου αἰ. Τὰ ψηφιδωτά, τοῦ βου αἰ., μοιάζουν με αὐτὰ τῆς οἰκίας Μεϊντάνη καὶ πιθανῶς προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο.

Βασιλείου, Ἑρμιονίς, 77.— Sordini, *Mosaïques*, 707, ἀρ. 10.— Όρλάνδου, ΕΑΕ 1976, 111.— Στίκα, ΠΑΕ 1976, 201.— Spiro, *Corpus*, 168 - 172.

Στὸ ἀκρωτήρι Μπίστι, πού περιέχει ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ εἱρεῖπια, διακρίνεται ἡ μεσαιωνικὴ ἀνακαίνιση τοῦ τείχους. Ἐπιγραφές.

Φιλαδέλφως, ΠΑΕ 1909, 172 - 175.— McAllister, *Temple*, 169 - 171.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 272 - 273 σημ. 3, 273 εἰκ. 308.

Στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ ἀκρωτηρίου Μπίστι σώζονται τὰ θεμέλια ἱεροῦ τοῦ Ποσειδώνα ἢ τῆς Ἀθηνᾶς. Κατὰ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ ἱεροῦ ἀποκαλύφθηκαν τὰ θεμέλια ἀψίδας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς πού φαίνεται πὼς διαδέχτηκε τὸ ἱερό. Μέσα στὴν ἐπίχωση καὶ τὴ γύρω περιοχὴ βρέθηκαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Ἡ βασιλικὴ πιθανῶς καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Φιλαδέλφως, ΠΑΕ 1909, 177 - 180.— McAllister, *Temple*, 171, 179, 183.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 272 σημ. 1.

Τὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἑρμιόνης, πού βρίσκεται στὴ Β κλιτὸ τοῦ Πρωνός,

ΒΔ από τὴν πόλη, ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν αἰώνων, καὶ ἔχει τάφους ἀκόμη καὶ μεσαιωνικῶν χρόνων.

Φιλαδέλφως, ΠΑΕ 1909, 180 - 181.

Καζάρμα (σημ. "Ἅγιος Ἰωάννης, 15 χλμ. ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Λείψανα οἰκοδομημάτων ὑστερορωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων, καθὼς καὶ τμῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης ἐντοπίστηκαν στὸ λόφο τῆς Καζάρμας. Οἱ πλευρὲς τοῦ λόφου εἶναι κατάσπαρτες μὲ ὄστρακα ἐλληνιστικῆς, ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Πρωτονοταρίου - Δεῖλάκη, ΑΔ 24 (1969), Β1 Χρονικά, 104 - 105.— Πασανίου, Κορινθιακά, 189 εἰκ. 202, 197 - 198 σημ. 1.— Κορδῶση, Κόρινθος, 101.

Στοὺς πρόποδες τοῦ κάστρου καὶ στὰ ΒΔ ἐντοπίστηκε βυζαντινὸς ναὸς τῆς Ἁγίας Μαρίνας μὲ ἔχνη τοιχογραφιῶν. Ὁ ναὸς εἶναι κτισμένος ἐπάνω σὲ ρωμαϊκὸ οἰκοδόμημα.

Daux, BCH 79 (1955), 244.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, Ἀργολίδος περιήγησις, 122.

Καραθῶνα (15 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Ἀεροφωτογραφήσεις μὲ ἀερόστατο ἀπὸ μικρὸ ὕψος, ποὺ ἔγιναν γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐναλίων ἀρχαιοτήτων, ἐπισήμαναν τὴν ὑπαρξὴ δύο τουλάχιστον κτηρίων τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν ἢ τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Δεῖλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 90 σημ. 28.

Καστράκι

Μνημεῖα. Βυζαντινός, πιθανότατα, πύργος ἐπάνω σὲ κατάλληλο φυσικὸ ἀντέρεισμα βρέθηκε στὰ Χάνια, κοντὰ στὸν χεῖμαρρο ποὺ διέρχεται ἀπὸ ἐκεῖ.

Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 125.

Κεφαλάρι (7 χλμ. ΝΔ ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μεγάλων διαστάσεων μὲ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα ἀνακαλύφθηκε στὸ οἰκόπεδο Γ. Πανταζῆ, 200 μ. ΝΑ ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Πρὸς Ν τῆς ἀψίδας ὑπάρχει ἰσχυρὸς ἐγκάρσιος τοῖχος μὲ

ψηφιδωτό δάπεδο. Δεν είναι σαφές, αν ο χώρος ανήκει στο άκραίο κλίτος πεντάκλιτης βασιλικῆς ἢ εἶναι πρόσκτισμα τρίκλιτης. Στὴ βασιλικὴ ἔγιναν μετασκευές. Ἡ λατρεία τῆς φαίνεται πὼς συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὴν καταστροφή τῆς, ἀκόμη καὶ στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀψίδας βρέθηκε φρεατοειδῆς ἀποθέτης μὲ ἐννέα πιθίσκους, πού χρονολογοῦνται στὸν 8ο - 9ο αἰ. Διάσπαρτα σ' ὅλο τὸ χῶρο εἶναι ποικίλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, καθὼς καὶ τάφοι. Σὲ σαρκοφάγο μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις καὶ σὲ τετράπλευρο ὀστεοφυλάκιο ὑπάρχει ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα πού παραδίδει τὸ ὄνομα τοῦ λατρευόμενου ἁγίου: «Παῦλε μάκαρ. . .». Πρὸς Β τῆς βασιλικῆς θεμέλια κτηρίων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὸν 6ο αἰ., σύμφωνα μὲ τὰ νομίσματα καὶ τὰ θραύσματα τῶν λύχνων «βορειοαφρικανικοῦ» τύπου πού βρέθηκαν ἐκεῖ.

Κριτζᾶ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 242 - 246.— Touchais, BCH 104 (1980), 599 (πρβλ. Γιαννοπούλου, *Pénétration*, 366).

Θέση Μαγούλα. Ἐφθονα ὄστρακα πρώτης καὶ μέσης βυζαντινῆς περιόδου καθὼς καὶ βυζαντινὸς λάκκος, μέσα σὲ στρῶμα ΜΕ περιόδου μὲ ταφές, βρέθηκαν στὸ οἰκόπεδο Γ. Μπιλιώνη (στὴν ἐθνικὴ ὁδὸ Ἄργους - Τρίπολης, Ν ἀπὸ τὴ διακλάδωση πρὸς τὸ Κεφαλάρι).

Κριτζᾶ, ΑΔ 29 (1973 - 74), Β2 Χρονικά, 246 - 247.— Touchais, BCH 104 (1980), 599 - 601.

Στὴ θέση Κοκκινιά, κοντὰ στὸ ὑδατόφραγμα πού εἶναι κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, βρέθηκαν κεραμοσκεπεῖς τάφοι βυζαντινῶν χρόνων. Βερδελῆ, ΑΔ 17 (1961 - 62), Β' Χρονικά, 54.— Daux, BCH 86 (1962), 719.

Κιβέρι (11 χλμ. Ν ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Στὴ θέση Ποταμιά, μέσα στὸ κτῆμα τοῦ Γ. Κατσώνη, βρέθηκε κιονόκρανο βυζαντινῶν χρόνων.

Βερδελῆ, ΑΔ 17 (1961 - 62), Β', Χρονικά, 54.— Daux, BCH 86 (1962), 719.

Κρανίδι (72 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Νάυπλιο)

Μνημεῖα. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (μητρόπολη), κτισμένος ἐπάνω σὲ βυζαντινὸ ναὸ πού γκρέμισαν οἱ ναυτικοὶ τοῦ τόπου τὸ 19ο αἰ., γιὰ νὰ ἀνεγείρουν τὸ σημερινὸ ναό.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 241.— Βασιλείου, *Ἐρμοῖς*, 98.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 145.

Λιγουριό (25 χλμ. ΒΑ από τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων (στὴν ἔξοδο τοῦ χωριοῦ, δεξιὰ τοῦ δρόμου ποὺ ὀδηγεῖ στὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ). Μικρὸς δικιόνιος σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς με ἡμιεξαγωνικὴ ἀψίδα, ποὺ κτίστηκε στὶς ἀρχές τοῦ 12ου αἰ. κατὰ τὸν Μπούρα (ὁ Megaw τὸν χρονολογεῖ στὰ τέλη τοῦ 11ου). Ἐχει νάρθηκα ποὺ χρονολογεῖται λίγο μεταγενέστερα, στὰ μέσχα τοῦ 12ου αἰ. Ὁ ναὸς δὲν ἀποκλείεται ἀρχικὰ νὰ ἦταν καθολικὸ μονῆς. Λεῖψανα τοίχων τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου, ποὺ βρέθηκαν σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ναὸ, πιθανῶς ν' ἀνῆκαν σὲ κτήρια τῆς μονῆς. Ἡ ἐξωτερικὴ τοιχοδομία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὕλικό, ποὺ προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Ἀσκληπιεῖο, με κεραμικὴ διακόσμηση. Ὁ τροῦλος εἶναι ὀκτάπλευρος ἐξωτερικά, ξανακτισμένος σὲ μεταγενέστερη ἐποχῇ. Σώζεται νεώτερη κτιστὴ Ἁγία Τράπεζα καὶ τέμπλο. Τμήματα τοιχογραφιῶν τοῦ 12ου αἰ. ποὺ σώθηκαν δείχνουν ὅτι ὁ κυρίως ναὸς καὶ ὁ νάρθηκας ἦταν κατάγραφοι, καταστράφηκαν ὅμως, ἴσως ἀπὸ πυρκαϊά. Μία ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές ποὺ ὑπάρχουν ἀναφέρει τὸν Θεοφύλακτο, οἰκοδόμο ἀπὸ τὴ νήσο Κέα, ποὺ πιθανῶς ἦταν ὁ ἀρχιτέκτονας τοῦ ναοῦ.

Ζησίου, *Σύμμικτα*, 88.— Γεμαλίδου, *Ἐκκλησιαί Ἐπιδαύρου*, 409-412.— Megaw, *Chronology*, 108, 112, 117, 129.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 125.— Μπούρα, *Ἅγιος Ἰωάννης*, 1-28 (πρβλ. Κορδῶση, *Κόρινθος*, 100-101).

Παλιγουριό (4 χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸ Λιγουριό)

Ἱστορία. Τὸ Παλιγουριό, τὸ μεσαιωνικὸ Λιγουριό, ἦταν κτισμένο στοὺς πρόποδες τοῦ Ἀραχναίου, κάτω καὶ ΒΑ ἀπὸ τὸ κάστρο. Στὴν περιοχῇ ὑπάρχουν ἀκόμη ὑπολείμματα κτισμάτων, ἐνῶ ἀντίθετα, στὸ σημερινὸ χωριὸ δὲν σώζονται ἐρείπια ὀχυρώσεων τοῦ μεσαίωνα. Εἶναι ἄγνωστο πότε ἐγκαταλείφθηκε ὁ μεσαιωνικὸς οἰκισμὸς.

Μνημεῖα. Κάστρο, τὸ ὁποῖο κατοικεῖται ἤδη ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχῇ, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ στὴ διάρκεια τῶν κλασικῶν χρόνων, ὀχυρώνεται κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Διατηροῦνται θραύσματα μαρμάρινων θωρακίων, ἀρράβδωτων κίωνων καὶ πῆλινων βυζαντινῶν πινακίων. Τὸ κάστρο λειτουργεῖ καὶ στὴ διάρκεια τῆς φραγκοκρατίας, ἀνῆκει ὅμως στὴν καστελλανία τῆς Κορίνθου καὶ ὄχι τοῦ Ναυπλίου. Στὸ χῶρο τοῦ κάστρου βρέθηκαν δύο ἐνετικὰ νομίσματα.

Μιτσοῦ, *Ἐπιγραφαί*, 33 σημ. 4.— Τοῦ Ἰδίου, *Μεσαιωνικὸν Λιγουριό*, 37-40.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, 242-244.

Λύρκεια (πρ. Κάτω Μπέλεσι, 23 χλμ. ΒΔ από τὸ Ἴαργος)

Μνημεῖα. Θέση «Πηγαδάκια», ὅπου πιθανῶς ὑπῆρχε οἰκισμὸς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε διαδεχθεῖ τὴν ἀρχαία Λύρκεια πού ἦταν ἤδη ἔρημη στὰ χρόνια τοῦ Πausania. Στὰ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου ἀπὸ τὸ Ἴαργος βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικά μέλη πού προέρχονταν προφανῶς ἀπὸ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο, τοῦ πρώιμου 5ου αἰ., πού θὰ ἦταν κτισμένη στὴ θέση αὐτή. Βρέθηκαν, ἐπίσης, θεμέλια κτηρίων παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 49 - 50.— Πάλλα, *ΑΔ* 16 (1960), *Χρονικά*, 100 - 101.— Τοῦ Ἰδίου, *Monuments*, 179, ἀρ. 86.

Μάνεσης (πρ. Ἀμαριανός, 10 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ἴαργος)

Μνημεῖα. Ἴχνη ἀρχαίων κτισμάτων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀνήκουν στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, βρέθηκαν στὶς θέσεις Συνοικισμός, Πηγαδάκι καὶ Ἀσφάκα Λίστα. Βρέθηκαν, ἐπίσης, ὄστρακα γεωμετρικὰ καὶ μεταγενέστερων χρόνων.

Κριτζῆ, *ΑΔ* 29 (1973 - 74), Β2 *Χρονικά*, 248.

Μέρμπακας (σημ. Ἀγία Τριάδα, 9 χλμ. Α ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Τὸ 12ο αἰ. ἡ περιοχή ἦταν γνωστὴ ὡς «τοποθεσία τοῦ Βούζη», ὅπως ἀναφέρεται στὸ γνωστὸ Ἰπόμνημα τοῦ ἐπισκόπου Ἴαργου Λέοντος, πού ἔκτισε ἐκεῖ τὴ μονὴ γιὰ νὰ μεταφέρει τίς μοναχὲς ἀπὸ τὴν Ἀγία Μονή (βλ. λ. Ἀρεῖα, Ἀγία Μονή). Μετὰ τὴ φραγκικὴ κατάκτηση ἐγκαταστάθηκε στὸ Μέρμπακα ὁ λατίνος ἐπίσκοπος Κορίνθου Wilhelm von Meerbeke (Moerbeke, 1277 - 1282), ἀπὸ τὸν ὁποῖο πιθανῶς πῆρε καὶ τὴ σημερινή του ὀνομασία. Ἀργότερα, κατὰ τὴ δεύτερη περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρξε ἔδρα τοῦ μητροπολίτη Ἴαργου καὶ Ναυπλίου. Στὴ διάρκεια τῶν Ὀρλωφικῶν καταστράφηκε τὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο καὶ ὁ μητροπολίτης ἐγκαταστάθηκε στὸ Ἴαργος.

Μουστοξύδου, *Ἰπόμνημα*, 279 - 287.— Λαμπρυνίδου. *Ναυπλία*, 22 - 26.— Struck, *Kirchen*, 234 - 236.— Δεληγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἴαργου*, Β', 103 - 105.— Bon, *Morée*, 495.

Μνημεῖα. Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (στὰ ΝΔ τοῦ χωριοῦ, σὲ μεγάλη πλατεία πού συνορεύει μὲ νεκροταφεῖο). Σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς τοῦ τύπου τοῦ σύνθετου τετρακιδίου μὲ πρισματικὸ τροῦλο, τρεῖς ἀψίδες τρίπλευρες,

νάρθηκα και προστώα στη Δ είσοδο και στις πλάγιες πύλες. Σώζονται ίχνη τοιχογραφιών. Μεγάλη χρήση αρχαίου ύλικου έχει γίνει στην τοιχοδομία (μάρμαρα, επιγραφές, γλυπτά) που φέρει κεραμική-κουφική διακόσμηση και διακοσμητικά πινάκια. Ο ναός είναι κτισμένος επάνω σε κρηπίδα από αρχαίο ύλικό με τρία σκαλοπάτια. Στη Ν έξωτερική πλευρά είναι έντοιχιμένο ήλιακό ρολόι, σύγχρονο του ναού. Σύγχρονα είναι και τα κιονόκρανα των τεσσάρων κιόνων. Ο ναός, καθολικό μοναστηριού, χρονολογείται από το Megaw στο τελευταίο τέταρτο του 12ου αί. (ό Struck τον θεωρεί αρχαιότερο και από το ναό της "Αρειας, περί το 1140). Το 15ο αί., επάνω από το Δ προστώο κτίστηκε κωδωνοστάσιο. Στους κίονες και στο τέμπλο του ναού υπάρχουν χαραγμάτα του 16ου - 17ου αί.

Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*, 78.— Ζησίου, *Σύμμικτα*, 83 - 85.— Λαμπρινίδου, *Ναυπλία*, 25 - 26.— Struck, *Kirchen*, 201 - 210, 233 - 234.— Megaw, *Chronology*, 94 - 95, 117 - 119, 125, 127, 129.— Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*, 416 - 418.— Megaw, *Bowls*, 147 - 148, 153 - 158, 159 - 162.— Σάββα, *Églises*, 375, 565 - 566.— Van Berchen, *Italiens*, 305 - 313.— Βον, *Monuments*, 92 - 93.— Τοῦ Ἰδίου, *Morée*, 585.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 81 - 82.— Χώρα, *Ἁγία Μονή*, 55 - 56 σημ. 4, 144.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, *Μοναστήρια*, 23 - 29.— Παυσανίου, *Κορινθιακά*, 173 σημ. 4.

Μοναστηράκι (πρ. Πρίφτιανη, 10 χλμ. Β από το "Αργος)

Μνημεία. Στο χωριό Μοναστηράκι βρέθηκε χαλκή βυζαντινή λυχνία με σταυρό και άλυσίδα.

Παπαχριστοδούλου, ΑΔ 22 (1967), Β1 Χρονικά, 183.

Ναύπλιο (13 χλμ. ΝΑ από το "Αργος)

Ίστορία. Ἡ πληροφορήσή μας για την ιστορία του Ναυπλίου ως τον 5ο αί. είναι σχεδόν άνύπαρκτη. Ἀργότερα, ύφίσταται τις συνέπειες των σλαβικών επιδρομών. Στις αρχές του 10ου αί., αλλά και στα μέσα του 12ου, άραβικές πειρατικές επιδρομές λυμαίνονται τα παράλια της Ἀργολίδας. Στα μέσα του 10ου αί. επισκέπτεται την πόλη ο Νίκων ο Μετανοείτε. Το 1032, ο στρατηγός Ναυπλίου, πατρίκιος Νικηφόρος Καραντηνός, νικά τους Σαρακηνούς. Στις αρχές του 12ου αί., το Ναύπλιο είναι σημαντική πόλη της Πελοποννήσου, σύμφωνα με πληροφορία του Edrisi. Το 1180, ο Σγουρός, τοπικός άρχοντας του Ναυπλίου, κατέλαβε την έξουσία. Ο γιός του Λέων έγινε κύριος του "Αργους και της Κορίνθου, πολιόρκησε την Ἀθήνα και έφτασε ως τη Λάρισα. Οί σταυροφόροι πολιόρκησαν το Ναύπλιο ως το 1212, χωρίς αποτέλεσμα, παρόλο που στην τελευταία φάση είχαν και τη βοήθεια των Βενετών.

Τελικά, οί κάτοικοι παρέδωσαν τήν πόλη στό Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο (1212), ό όποϊος τήν έκχώρησε μαζί μέ τό "Άργος στόν "Οθωνα de la Roche. "Όπως εἶναι γνωστό, τό Ναύπλιο κατά τούς μεσαιωνικούς χρόνους όνομαζόταν Anamboli, Anapli, Naples, Napoli di Romania.

Βίος Πέτρου "Άργους, 63, 67.— Βίος Νίκωνος, 160 - 161.— Βραχέα Χρονικά, Α', 228, άρ. 32/4, Β', 170 - 171.— Μιχαήλ Χωνιάτης, Β' (Άάμπρου).— Νικήτας Χωνιάτης, 605 - 611 (Van Dieten).— Σκυλίτζης, 386, 10, 59 - 61, 387, 13, 85 (Thurn).— Χρονικό Μορέως, στ. 1523 - 1540, 1585 - 1589, 2083 - 2086, 2630, 2766, 2875 - 2880.— Λαμπρυνίδου, *Ναυπλία*, 18 - 19, 27 - 42.— Βον, *Péloponnèse*, 80, 100, 165, 173 - 174.— Andrews, *Castles*, 90 - 91.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 322.— Βον, *Morée*, 491 - 494.— Άντωνάκατου-Μαύρου. *Άργολίδος περιήγησις*, 102, 106, 108.— Καρούζου, *Τό Ναύπλιον*, Άθήνα 1979.

Μνημεΐα. Άκροναυπλία ("Ιτς-Καλέ). Βραχώδης χερσόνησος πού ύψώνεται 85 μ. έπάνω άπό τή σημερινή πόλη χρησιμοποιήθηκε ώς άκρόπολη. Τό βυζαντινό τεΐχος ήταν κτισμένο έπάνω σέ άρχαΐα κυκλώπεια τείχη. Ηρώτα οί Φράγκοι και άργότερα οί Βενετοί έπέφεραν πολλές έπισκευές και προσθήκες στό τεΐχος.

Buchon, *Grèce*, 387 - 388.— Andrews, *Castles*, 93.— Σφηκοπούλου, *Κάστρα*, 97 - 100.— Βον, *Morée*, 676 - 677.— Ηαυσανίου, *Κορινθιακά*, 295 σημ. 1.

Πύργος βυζαντινών και φραγκικών χρόνων μέ πολλές προσθήκες και μετατροπές έντοπίστηκε στην Άκροναυπλία, στην περιοχή των στρατώνων Francesco Grimani, κοντά στόν πύργο του Daniele Dolfin. Κάτω άπό τό κτήριο Grimani βρέθηκαν λείψανα τοίχων πρώιμων βυζαντινών χρόνων.

Δεϊλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 87 - 89.— Touchais, BCH 102 (1978), 668.

Στή θέση "Άγιος Θεόδωρος, στη Ν πλευρά τής Άκροναυπλίας, έντοπίστηκαν έρείπια πού άνήκουν σέ τρεΐς ναούς, οί όποϊοι χρονολογούνται άπό τά μέσα του 11ου ώς τις άρχές του 13ου αι. Στήν τελική τους φάση οί ναοί άποτέλεσαν τρίδυμο ναό. "Ο μεσαΐος ναός ήταν, προφανώς, άφιερωμένος στόν "Άγιο Θεόδωρο τό Στρατηλάτη, όπως μαρτυρεΐ πλακίδιο άπό στεατίτη μέ τή μορφή του άγίου, πού βρέθηκε στο δάπεδο του ιερού του ναού. Στή διάρκεια των άνασκαφών συγκεντρώθηκαν νομίσματα και όστρακα, άπό τά όποϊα λίγα άνήκουν στην παλαιοχριστιανική περίοδο, ένω τά περισσότερα εΐναι βυζαντινά (τής κυρίως βυζαντινής έποχής), φραγκικά και βενετικά. Κάτω άπό τό δάπεδο του βόρειου ναού έπισημάνθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών. Μετά τήν έρείπωση των ναών, ό χώρος χρησιμοποιήθηκε ώς νεκροταφεΐο.

Δεϊλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 89.— Λαζαρίδη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 230 - 234.— Touchais, BCH 102 (1978), 668.

Κοντά στον πύργο τῆς Ειρήνης, στὴ Β πλευρὰ τοῦ τείχους, ἀποκαλύφθηκε τμήμα τοῦ βυζαντινοῦ περιβόλου τοῦ τείχους.

Δεϊλάκη, ΑΔ 28 (1973), Β1 Χρονικά, 90.— Touchais, BCH 102 (1978), 668.

Ξεροκαστέλλι (10 χλμ. ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Στὶς πλαγιές τοῦ Ἀραχναίου, ἐπάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ Σουλινάρι, σώζεται τὸ κάστρο Ξεροκαστέλλι. Πρόκειται γιὰ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ κάστρο ποὺ ἐπισκευάστηκε στὸς βυζαντινοὺς καὶ μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Buchon, *Grèce*, 376 - 377.— Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*, 27.— Σφηκοπούλου, *Κάστρα*, 106 - 107.— Bon, *Morée*, 485.— Longnon-Torring, *Documents*, 258.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, 246 - 247.

Παναρίτης (11 χλμ. Β ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Ἱστορία. Κατὰ τὴν παράδοση, στὴν περιοχὴ ποὺ βρίσκεται τὸ σημερινὸ χωριὸ Παναρίτης, ἀσκήτεψε στὰ τέλη τοῦ 9ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰ. ὁ ὅσιος Θεοδοσίος ὁ Νέος. Μετὰ τὸ θάνατό του κτίστηκε μονὴ μετὴ συνδρομὴ τοῦ Ἀγίου Πέτρου Ἀργούς.

Τσακοπούλου, *Ναοί*, Β', 5 - 21.— Da Costa-Louillet, *Saints*, 325.— Δεληγιαννοπούλου, *Ἐκκλησία Ἀργούς*, 17 - 27.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Μοναστήρια*, 47 - 51.

Μνημεῖα. Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Θεοδοσίου, ὄχι μεταγενέστερο τοῦ 12ου αἰ., εἶναι σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς μετὰ ὀκταγωνικὸ τροῦλο. Μαρμάρينو τέμπλο βρέθηκε κατὰ χώραν. Στὰ 1480, ὁ ναὸς μνημονεύεται ὅτι λειτουργεῖται.

Σάθα, *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ΣΤ', 144.— Στίκα, *Rare application*, 260 - 264.

Πλατανίτης (10 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ἀργος)

Μνημεῖα. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρος, μονόχωρος σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς μικρῶν διαστάσεων μετὰ τροῦλο καὶ τρίπλευρη ἀψίδα, κτισμένος κατὰ τὸ Megaw στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 12ου αἰ. (ὁ Struck τὸν χρονολογεῖ περὶ τὸ 1000 μ.Χ.). Ὁ ναὸς φέρει μεταγενέστερες τοιχογραφίες*.

Struck, *Kirchen*, 191 - 196.— Megaw, *Chronology*, 108, 117, 118, 129.— Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*, 433.— Σάββα, *Églises*, 566 - 567.— Ἀντωνάκου-Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 82.

* Πληροφορία τῆς ἀρχαιολόγου κ. Ἀριστέας Καββαδία-Σπονδύλη.

Ρόμβη (νησί απέναντι από τὸ Τολὸ)

Ἱστορία. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, πιστεύεται ὅτι μεταφέρθηκαν στὴ Ρόμβη (Ὀρόβη) οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄργους.

Χρονικὸ Μονεμβασίας, 12 (Dujčev).— Βοη, *Péloronnèse*, 34.— Φουριώτη, *Κόρινθος*, 261.— Kresten, *Echtzeit*, 48 - 50 σημ. 113.— Γιαννοπούλου, *Pénétration*, 366 - 367.— Κορδῶση, *Κόρινθος*, 73.

Μνημεῖα. Σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νησιοῦ διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ λειψάνων θεμελίων μεσαιωνικῶν οἰκιῶν, τειχῶν, δεξαμενῶν καὶ ἐγκαταστάσεων. Ἐπίσης, βρέθηκαν ἄφθονα ὄστρακα καὶ τοῖχος ρωμαϊκῶν χρόνων.

Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, ΑΔ 26 (1971), Β1 Χρονικά, 84.— Michaud, BCH 98 (1974), 607.

Σκαφιδάκι (10 χλμ. Ν ἀπὸ τὸ Ἄργος)

Μνημεῖα. Λείψανα τετράγωνου κτίσματος ἐπισημάνθηκαν ΒΔ τοῦ χωριοῦ, στὴ θέση Πηγαδάκια, μέσα στὸ κτῆμα τοῦ Χρ. Κούρου. Τὰ ὄστρακα καὶ ἡ κεραμικὴ ποὺ βρέθηκαν εἶναι ὑστερορρωμαϊκῆς ἢ καὶ παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς.

Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 130.

Τίρυθα (5 χλμ. Β ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Στὴν κάτω πόλη, Δ ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, βρέθηκαν κατὰ τίς ἀνασκαφὲς ἐλάχιστα εὐρήματα μεταγενέστερα τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς: βυζαντινὴ ἀσβεστοκάμιнос, παιδικὸς τάφος βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ κεραμικὴ σλαβικῆ, 6ου - 7ου αἰ. μ.Χ.

Michaud, BCH 97 (1973), 299.— Aupert, BCH 99 (1975), 613.— Touchais, BCH 102 (1978), 668.— Τοῦ Ἰδιοῦ, BCH 103 (1979), 559.

Χέλι (σημ. Ἄραχναῖο, 30 χλμ. ΒΑ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο)

Μνημεῖα. Ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ ὑπάρχει διπλὴ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Μαρίας: ἡ μία μὲ τοιχογραφίες τοῦ 17ου αἰ., ἡ ἄλλη μὲ καθαρὰ βυζαντινές, ἐντονου ἐπαρχιακοῦ χαρακτήρα, τοῦ 12ου ἢ τοῦ 13ου αἰ.

Χαριτωνίδη, ΑΔ 21 (1966), Β1 Χρονικά, 131.

Χώνικας (7 χλμ. ΒΑ από τὸ "Αργος)

Μνημεῖα. Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, κτίσμα τοῦ πρώτου τέταρτου τοῦ 12ου αἰ. Σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναὸς τοῦ τύπου τοῦ σύνθετου τετρακίονιου μὲ πρισματικὸ τροῦλο, τρεῖς τρίπλευρες ἀψίδες, νάρθηκα καὶ προστώα στὴ Δ εἴσοδο καὶ στίς πλάγιες πύλες. Πιθανῶς νὰ ἦταν καθολικὸ μοναστηριῶ. Ὁ ναὸς εἶναι κτισμένος ἐπάνω σὲ κρηπίδα μὲ τρία σκαλοπάτια, ποῦ ἀνῆκε προφανῶς σὲ ἀρχαῖο ναό. Χρῆση ἀρχαίου ὑλικοῦ γίνεται στὴν τοιχοδομία ποῦ ἔχει κεραμικὴ - κουφικὴ διακόσμηση. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ σώζονται χαράγματα τοῦ 17ου - 18ου αἰ. Νεώτερος τροῦλος. Ὁ ναὸς τοῦ Χώνικα θεωρεῖται τὸ πρότυπο ποῦ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ ὅλων τῶν ἄλλων ναῶν τῆς Ἀργολίδας τοῦ 12ου αἰ. (Πλατανίτη, "Ἀρεια, Μέρμπακα). Ἐπιγραφή ποῦ βρέθηκε ΝΑ τοῦ ναοῦ πιστεύεται ὅτι εἶναι τμῆμα τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία καταστράφηκε σὲ μεταγενέστερη μετασκευή.

Ζησίου, *Σύμμικτα*, 85-86.— Struck, *Kirchen*, 196-201.— Megaw, *Chronology*, 102, 108, 111, 112, 118, 123, 125, 129.— Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*, 416 - 418.— Σάββα, *Églises*, 375 - 376, 559.— Παπαχριστοδούλου, *ΑΔ* 22 (1967), Β1 Χρονικά, 183.— Ἀντωνάκου - Μαύρου, *Ἀργολίδος περιήγησις*, 42.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- AA: Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
- AAA: Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν.
- ABME: Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος.
- AD: Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον.
- AE: Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.
- AM: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung.
- Ἀντωνάκου - Μαύρου, Ἀργολίδος περιήγησις: [Ντιάνας Ἀντωνάκου - Τ. Μαύρου], Ἀργολίδος περιήγησις, ἔκδ. Νομαρχίας Ἀργολίδος, 1973.
- Ἀντωνάκου - Μαύρου, Μοναστήρια: Ντιάνας Ἀντωνάκου - Τ. Μαύρου, Ἑλληνικὰ Μοναστήρια. Πελοπόννησος, τόμ. Α', Ἀθήνα 1976.
- Andrews, Castles: K. Andrews, Castles of the Morea, Princeton, Νέα Ὑόρκη 1953.
- Aupert, Céramique: P. Aupert, Céramique slave à Argos (585 ap. J. - C.), Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 373 - 394 (=BCH, Supplément VI).
- Aupert, Objets: P. Aupert, Objets de la vie quotidienne à Argos en 585 ap. J. - C., Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 395 - 457 (=BCH, Supplément VI).
- Βασιλείου, Ἑρμοῖς: I. Β. Π. Βασιλείου, Ἡ Ἑρμοῖς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, τόμ. Α', Ἀθήνα 1907.
- Βίος Νίκωνος: ἔκδ. Σπ. Π. Λάμπρου, Ὁ Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ΝΕ 3 (1906), σελ. 129 - 228.
- Βίος Πέτρου Ἀργούς: Χρ. Παπαοικονόμου, Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἀργούς Ἅγιος Πέτρος, ἐπίσκοπος Ἀργούς ὁ θαυματουργός, Ἀθήνα 1908, σελ. 59 - 74.
- Βολανάκη, Βαπτιστήρια: I. Η. Βολανάκη, Τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1976.
- Bon, Monuments: A. Bon, Monuments d'art byzantin et d'art occidental dans le Péloponnèse au XIIIe siècle, Χαριστήριον εἰς Α.Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Γ', 1966, σελ. 86 - 93.
- Bon, Morée: A. Bon, La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430), τόμ. Α', Παρίσι 1969.
- Bon, Péloponnèse: A. Bon, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Παρίσι 1951.
- Bovon, Lampes: Anne Bovon, Lampes d'Argos, Παρίσι 1966 (= Études Péloponnésienes, V).
- Βραχέα Χρονικά: ἔκδ. P. Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken, τόμ. Α' - Γ' (CFHB 12/1 - 3), Βιέννη 1975 - 1979.
- BSA: The Annual of the British School at Athens.
- Buchon, Grèce: J. - A. Buchon, La Grèce continentale et la Morée, Παρίσι 1843.
- Charanis, Capture: P. Charanis, On the Capture of Corinth by the Onogurs and its Recapture by the Byzantines, Speculum 27 (1952), σελ. 343 - 350 (=Studies on the Demography of the Byzantine Empire, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972, ἄρ. XV).

- Χώρα, 'Αγία Μονή: Γ. Α. Χώρα, 'Η «Αγία Μονή» 'Αρείας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ ἱστορίᾳ Ναυπλίου καὶ Ἄργους, Ἀθήνα 1975.
- Χρονικὸ Μορέως: ἔκδ. J. Schmitt, *The Chronicle of Morea*, Λονδίνο 1904.
- Da Costa-Louillet, *Saints*: G. Da Costa-Louillet, *Saints de Grèce aux VIIIe, IXe et Xe siècles*, Byzantion 31 (1961), σελ. 309 - 369.
- Davidson, *Minor Objects*: Gladys R. Davidson, *Corinth XII: The Minor Objects*, Princeton, New Jersey 1952.
- Δεληγιαννοπούλου, 'Εκκλησία Ἄργους: Χρ. Ι. Δεληγιαννοπούλου, 'Η Ἐκκλησία Ἄργους καὶ Ναυπλίας ἀπὸ τῆς συστάσεώς της μέχρι σήμερα, τόμ. Β', Ἄργος 1961.
- ΕΑΕ: Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
- Γιαμαλίδου, 'Εκκλησιαὶ Ἐπιδάουρον: Χρ. Α. Γιαμαλίδου, Ἀρχαῖαι ἐκκλησιαὶ Ἐπιδάουρον καὶ τῶν πέριξ χωρίων, Ἀθηνᾶ 25 (1913), σελ. 405 - 429.
- Γιαννοπούλου, *Pénétration*: Π. Α. Γιαννοπούλου, *La pénétration slave en Argolide*, Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 323 - 371 (=BCH, Supplément VI).
- Grumel, *Regestes*: V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, τόμ. Α'. *Les actes des patriarches*, τεύχ. II. *Les registes de 715 à 1043*, Ρώμη 1936.
- Hadjiminaglou, *Théotokos*: Gisèle Hadjiminaglou, *L'église de la Théotokos au cimetière d'Argos*, Études Argiennes, Παρίσι 1980, σελ. 493 - 499 (=BCH, Supplément VI).
- HME: Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.
- Honigmann, *Lists*: E. Honigmann, *The Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon*, Byzantion 16 (1942 - 43), σελ. 20 - 80.
- Jameson, *Inscriptions*: M. H. Jameson, *Inscriptions of Hermione, Hydra and Kasos*, Hesperia 28 (1959), σελ. 109 - 120.
- Jameson, *Porto Cheli*: M. H. Jameson, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity. Preliminary Report I: Halieis 1962 - 1968*, Hesperia 38 (1969), σελ. 311 - 342.
- Καββαδία, Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ: Π. Καββαδία, Τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδάουρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν, Ἀθήνα 1900.
- Κοκκίνη, *Μοναστήρια*: Σπ. Κοκκίνη, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, [Ἀθήνα 1976].
- Κονιδάρη, *Μητρόπολις*: Γ. Ι. Κονιδάρη, Ἄργους καὶ Ναυπλίου μητρόπολις, ΘΧΕ 2 (1937), στ. 38 - 47.
- Κωνσταντοπούλου, *Μολυβδόβουλλα*: Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, *Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Ἀθήνα 1917.
- Κορδῶση, *Κόρινθος*: Μ. Σ. Κορδῶση, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ τοπογραφία τῆς περιοχῆς Κορίνθου στοὺς μέσους χρόνους*, Ἀθήνα 1981.
- Kresten, *Echtzeit*: O. Kresten, *Zur Echtzeit des Synkollion des Kaisers Nicephoros I für Patras*, Römische Historische Mitteilungen 19 (1977), σελ. 15 - 78.
- Κυριακοπούλου, Ἅγιος Πέτρος: Κ. Θ. Κυριακοπούλου, Ἅγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι, Ἀθήνα 1976.
- Λαμπруνίδου, *Ναυπλία*: Μ. Γ. Λαμπруνίδου, Ἡ Ναυπλία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, Ἀθήνα 1898 (ἔκδ. γ', Ναύπλιο 1975).

- Laurent, V₁, V₂: V. Laurent, *Le Corpus des Sceaux de l'Empire byzantin*. Τόμ. Ε' *Église*, μέρος α' - β', Παρίσι 1963 - 1965.
- Longnon-Topping, *Documents*: J. Longnon-P. Topping, *Documents sur le régime des terres dans la Principauté de Morée au XIVe siècle*, Παρίσι 1969.
- McAllister, *Temple*: Marian McAllister, *A Temple at Hermione*, *Hesperia* 38 (1969), σελ. 169 - 183.
- Megaw, *Bowls*: A. H. S. Megaw, *Glazed Bowls in Byzantine Churches*, ΔΧΑΕ Δ' 4(1964 - 65), σελ. 145 - 162.
- Megaw, *Chronology*: A. H. S. Megaw, *The Chronology of some Middle - Byzantine Churches*, *BSA* 32 (1931 - 32), σελ. 90 - 130.
- Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Ἀργολίδος*: Α. Μηλιαράκη, *Γεωγραφία πολιτική, νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας*, Ἀθήνα 1886.
- Μιτσοῦ, *Ἐπιγραφαί*: Μ. Θ. Μιτσοῦ, *Ἐπιγραφαὶ ἐκ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου καὶ ἐξ Ἐπιδαυρίας*, ΑΔ 25 (1970), Α' Μελέται, σελ. 29 - 35.
- Μιτσοῦ, *Λιγουριό*: Μ. Θ. Μιτσοῦ, *Τὸ μεσαιωνικὸν Λιγουριό. Λιγουριό - Παλιγουριό, Πελοποννησιακὰ 13 (1978 - 79) (=Παράρτημα. Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Ἀργολικῶν Σπουδῶν, σελ. 37 - 40).*
- Μουστοξύδου, *Υπόμνημα*: Α. Μουστοξύδου, *Υπόμνημα Λέοντος ἐπισκόπου Ἀργους καὶ Ναυπλίου*, Ἑλληνομνήμων, φυλλ. 5 (1843), σελ. 279 - 287.
- Μπούρα, *Ἅγιος Ἰωάννης*: Χ. Μπούρα, *Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων Λιγουριού*, ΔΧΑΕ Δ' 7 (1973 - 74), σελ. 1 - 28.
- Orgels, *Invasion*: P. Orgels, *En marge d'un texte hagiographique (Vie de S. Pierre d'Argos, 19): La dernière invasion slave dans le Péloponnèse (923 - 925)*, *Byzantion* 34 (1964), σελ. 271 - 285.
- Ὀρλάνδου, *Ξυλόστεγος βασιλική*: Α. Κ. Ὀρλάνδου, *Ἡ Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1952.
- ΠΑΑ: Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- ΠΑΕ: Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
- Πάλλα, *Monuments*: Δ. Πάλλα, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Βατικανὸ 1977.
- Παπαοικονόμου, *Ἅγιος Πέτρος*: Χρ. Παπαοικονόμου, *Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἀργους Ἅγιος Πέτρος, ἐπίσκοπος Ἀργους ὁ θαυματουργός*, Ἀθήνα 1908.
- Πατρινέλη, *Ἀργολίδος μητρόπολις*: Χ. Γ. Πατρινέλη, *Ἀργολίδος μητρόπολις*, ΘΗΕ 3(1963), στ. 51 - 58.
- Παυσανίου, *Κορινθιακά*: Παυσανίου, *Ἑλλάδος περιήγησις, Βιβλίον 2 καὶ 3. Κορινθιακὰ καὶ Λακωνικά*, ἔκδ. Ν. Δ. Παπαχατζῆ, Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1976.
- Φαράκλα, *Ἐρμιονίς*: Ν. Φαράκλα, *Ἐρμιονίς-Ἀλιὰς*, Ἀθήνα 1973 (Ἀθηναϊκὸς Τεχνολογικὸς Ὀμιλος, Ἀρχαῖες ἐλληνικὲς πόλεις, 19).
- Φουριώτη, *Κόρινθος*: Α. Φουριώτη, *Κόρινθος. Ἡ ἱστορία*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1975.
- Piérart-Thalman, *Céramique*: M. Piérart-J. - P. Thalman, *Céramique romaine et médiévale (Fouilles de l'Agora)*, *Études Argiennes*, Παρίσι 1980, σελ. 459 - 482 (=BCH, Supplément VI).
- Rudolph, III: W. W. Rudolph, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity. Preliminary Report III: Excavations at Metochi, 1970*, *Hesperia* 43 (1974), σελ. 105 - 131.
- Rudolph, IV: W. W. Rudolph, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity*.

- Preliminary Report IV: The Lower Town of Halieis. Introduction, 1970 - 1977*, Hesperia 47 (1978), σελ. 333 - 337.
- Rudolph, V: W. W. Rudolph, *Excavations in Porto Cheli and Vicinity. Preliminary Report V: The Early Byzantine Remains*, Hesperia 48 (1979), σελ. 294 - 320.
- Σάββα, *Églises*: Σ. Σάββα, *Étude de quatre églises du XIIe siècle se trouvant en Argolide*, Θεολογία 29 (1958), σελ. 368 - 376, 559 - 567.
- Sodini, *Mosaïques*: J. - P. Sodini, *Mosaïques paléochrétiennes de Grèce*, BCH 94 (1970), σελ. 700 - 753.
- Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Χριστιανική καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1942.
- Σωτηρίου, *Βασιλικαί*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος. . . Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου*, ΑἸ 1929, σελ. 198 - 201.
- Σωτηρίου, *Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Ἡ βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου*, ΠΑΑ 4 (1929), σελ. 91 - 95.
- Σωτηρίου, *Μονὴ Ἀγροῦ*: Γ. Α. Σωτηρίου, *Ἡ μονὴ τοῦ Ἀγροῦ παρὰ τοὺς Αἰδύμους τῆς Ἀργολίδος*, ΗΜΕ 1935, σελ. 457 - 464.
- Σφηκοπούλου, *Κάστρα*: Ι. Θ. Σφηκοπούλου, *Τὰ μεσαιωνικὰ κάστρα τοῦ Μορῆ*, Ἀθήνα 1968.
- Spiro, *Corpus*: Marie Spiro, *Critical Corpus of the Mosaic Pavements on the Greek Mainland, Fourth/Sixth Centuries, with Architectural Surveys*, τόμ. Α', Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1978.
- Στίκα, *Rare application*: Ε. Στίκα, *Une rare application de trompes dans une église byzantine en Argolide (Grèce)*, Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, τόμ. Β', Ρώμη 1953, σελ. 260 - 264.
- Struck, *Kirchen*: A. Struck, *Vier byzantinische Kirchen der Argolis*, AM 34 (1909), σελ. 189 - 236.
- TT: G. L. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels — und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, τόμ. Α', Βιέννη 1856 (ἀνατύπωση Ἀμστερνταμ 1964).
- ΘΗΕ: Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα.
- ΘΧΕ: Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα.
- Τσακπούλου, *Ναοί*, Β' - Δ': Α. Π. Τσακπούλου, *Ἱστορικοὶ ναοὶ Ἀργούς. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας Ἀργολίδος*, τεύχ. Α' - Ε', Ἀθήνα 1953 - 1955.
- Van Berchen, *Italiens*: D. Van Berchen, *Les italiens d'Argos et le déclin de Délos*, BCH 86 (1962), σελ. 303 - 313.
- Vollgraff, *Sanctuaire*: W. Vollgraff, *Le sanctuaire d'Apollon pythéen à Argos*, Παρίσι 1956 (=Études Péloponnésiennes, 1).
- Ζακυθηνοῦ, *Brèche*: Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, *La grande brèche dans la tradition historique de l'hellénisme du septième au neuvième siècle*, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Γ', 1966, σελ. 301 - 327.
- Ζεγκίνη, *Ἀργος*: Ι. Ε. Ζεγκίνη, *Τὸ Ἀργος διὰ μέσου τῶν αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 1948.
- Ζησίου, *Ἀρχαιότητες*: Κ. Γ. Ζησίου, *Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες Ναυπλίου*, ΔΙΕΕ 1 (1883), σελ. 521 - 523.
- Ζησίου, *Σύμμικτα*: Κ. Γ. Ζησίου, *Σύμμικτα*, Ἀθήνα 1892.